VARNALISZ

SZÓKRATÉSZ IGAZI VÉDŐBESZÉDE

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

VILÁGIRODALMI KISKÖNYVTÁR

*

VARNALISZ: SZÓKRATÉSZ IGAZI VÉDŐBESZÉDE

ΚΩΣΤΑ ΒΑΡΝΑΛΗ

Η ΑΛΗΘΙΝΗ ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Fordította,

a jegyzeteket és az utószót írta

KOPP ÉVA

KÓSZTASZ VARNALISZ

SZÓKRATÉSZ IGAZI VÉDŐBESZÉDE

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
1959

A fordítás a Nea Hellada
1953. évi kiadása alapján készült

SZÓKRATÉSZ IGAZI VÉDŐBESZÉDE

HOGYAN TÖRTÉNT A DOLOG?

1. §. Amíg a vádlók beszéltek (a vékony hangú, nőies mozgású Melétosz, ideges, akár a fülemüle, a nagyfülű, szőrös orrlyukú Anütosz, s a szűkhomlokú, zavaros tekintetű Lükón), a bírák lábukat keresztbevetve, félkönyökre támaszkodva ültek a földön, tökmagot rágcsáltak, s héját az előttük ülő nyakába köpködték. Legtöbbjük hosszában végignyúlt a földön, és saruját használva párna helyett, ütemesen hortyogott. Szókratész pedig feltekintett a magasba, a tavaszi égre, s időről időre csendesen megdörzsölte bal térdét, mely mintha enyhén sajgott volna. Körülötte hullámzott a lárma, az átforrósodott testekből, elrontott gyomrokból bűz áradt, de ő a környező pineákon vidáman csicsergő madarakat hallgatta, s mélyen beszívta a gyanta, a cserjék és thümiák illatát, melyet a parlagon hagyott, buja föld árasztott magából.

2. §. Amint a vádlók végeztek, egyszerre mélységes csönd támadt, mintha az egész vidék sziklástól, fástól és emberestől valami feneketlen kútba zuhant volna, s most két emberhosszznyi magasságban mindent elfedne a víz tükre. Valamennyien visszafojtották lélegzetüket, s tekintetüket Szókratészra függesztették, égtek a kíváncsiságtól, hogy megtudják, milyen fogással próbálja majd megkerülni a Törvényt.

3. §. Ha éjfélkor megáll a malom, felébred a molnár. Szókratész — hiába szorongatta súlyosan minden oldalról a csend

— nem riadt fel, nem mozdult. Ekkor egyik tanítványa meghúzta ruhájának ujját: „Mester! Rajtad a sor." Csak erre fordult meg a Mester, és zavart ámulattal tekintett az egész gyülevész népségre. Nehezére esett, hogy visszaemlékezzék: ötszáz bőszült vadállat tartja körülzárva. Gúnyosan belemosolygott sűrű szakállába, egy pillanatra félig felemelkedett, s szemügyre vette a két serleget az asztalon (egyik rézből volt, a másik fából — komoran és zordan álltak ott, mintha lelkük lenne, s maguk is gyűlölnék őt), majd ezt mormolta: „S én még arra vártam, athéni férfiak, hogy ti védjétek magatokat." Ezzel visszaereszkedett helyére, s újból dörzsölgetni kezdte bal térdét.

4. §. A bírák, akiket haragra gerjesztett ez az illetlen viselkedés, gyorsan összenéztek. Hosszú órákon keresztül azzal a reménnyel fortyogtak a tűző napon, hogy végül mégiscsak megízlelhetik majd ennek a vén kappannak a húsát. Ostobának, tudatlannak, tanácstalannak s a Törvény előtt meghunyászkodónak szerették volna látni a magas homlokú mindentudót. S íme, most így kedvüket rontja! De még inkább sértve érezték magukat, hogy ebben a felemelő órában ily megvetést tanúsított a Demokrácia legnagyobb jótéteménye iránt, hogy ti. a vádlott előbb védőbeszédet tarthat, és csak azután kötik fel. — Mint ahogyan megmakacsolja magát az ember, ha megver egy gyermeket és az nem sír, s ezért még jobban üti — így makacsolták meg magukat ők is, s hogy éreztessék vele hatalmukat, már az első szavazáskor bűnösnek mondották ki mindhárom vétségben, mellyel az Erénynek ama három hadvezére megvádolta.

5. §. Amint Szókratész meghallotta a határozatot, hümmögött egyet. S amikor utóbb (a Törvény értelmében) megkérdezték tőle, hogy melyik büntetést választja, a halált vagy a száműzetést, ide-oda ingatta kopasz fejét, és nem felelt semmit.

6. §. Ekkor a teremőr hozzáhajolt, s újra fülébe kiáltotta a kérdést. Szókratész kénytelen-kelletlen ismét felemelkedett, s

unottan így szólt: „Nem mondom, mindkét büntetés igazságos és hasznunkra válik, nekem is, nektek is. De én mégis egy harmadikat választanék." „Melyik az? Melyik az?" — kiáltották vihogva mindahányan. „Akár jót cselekedtem veletek, akár károtokra voltam, most, hogy megöregedtem, helyezzetek el a Prütaneionban. Ily módon ti is biztonságban lesztek felőlem, s én is kipihenhetem magamat tőletek. Reggelenként pedig tegyetek le ajtóm elé (anélkül, hogy látnátok éngem, vagy én megpillantanálak benneteket) néhány szép, meleg és jól megkelt mézeslepényt, amilyet hosszú évszázadok óta kegyes érzülettel áldoztok az Erechteion szent kígyójának, a Szűz fiának. Mert bátran mondhatom, hogy több jót és kevesebb rosszat tettem veletek, mint bármifajta isteni állat."

7. §. A bírák, ezek a faragatlan parasztok, akik máskor a legcsekélyebb ok miatt is káromolni kezdték az isteni dolgokat, most szívből felkacagtak, amint Szókratésznak e váratlan tréfáját meghallották. S várakoztak, hátha még egyebet is mond. Ő pedig kisvártatva így folytatta: „S minthogy nyilvánvalóan az én ítéletem a legigazságosabb, úgy illik, hogy én kapjam meg mindnyájatok napidíját."

8. §. Jóságos ég! Mi lett ebből! A bírák tajtékoztak. Némelyik felemelte botját, mások köveket ragadtak, ismét mások a korlátnak rontottak, s tíz körmüket meresztgették Szókratész felé, hogy szétmarcangolják — egyszerre ordítozott mindahány, úgy, hogy egy szót sem lehetett érteni. Mégiscsak hallatlan, hogy valaki becsületes munkával megkeresett három oboloszukat magának követelje! Hát ezért hagyták félbe egyéb dolgukat, családos létükre, s engedték napjukat kárba veszni, hogy a hazát védelmezzék? De nem is a pénz miatt — hanem ez az ember törvénytelenség elkövetésére akarta rábírni őket! Hiszen még ha akarnák, sem volna joguk jövedelmüket átengedni, sem maga az állam nem foszthatná meg őket ettől... Barátom, hiszen ez teljességgel orcátlan, istentelen és hazaáruló! No, majd megjárja! — Ezért, mivel maga Szókratész is vonakodott meg-

választani büntetésének módját, a második szavazás alkalmával (ezúttal is a Törvény értelmében) arra ítélték, hogy kiürítse a méregpoharat.

9. §. Ekkor egész alakjáról derű és erő sugárzott. Egyszerűen és serényen — amilyennek borozgatás közben, vita vagy harc hevében legtöbbjük megismerte — lépett az emelvényre, szilárdan megállt, és ravaszkás szemét félig lehunyva, lassacskán elmondta nekik mindazt, amit az alábbiakban olvashattok.

10. §. Az ún. „védőbeszédek", melyeket barátai és tanítványai írtak róla, csupán képzeletük szülöttei, gyengécske próbálkozások, hogy bebizonyítsák: Szókratész ártatlan volt, a Törvény igazságos, a bírák derék és becsületes athéni férfiak, akik... tévedtek — s csak az a három gazember bűnös, aki szegény Szókratészt úgy meghurcolta.

ELSŐ RÉSZ

1. §. Hány óra lehet? Már dél is elmúlt!... Kerek hat órácskája vagyok itt, és nem hallottam semmit! No lám, az évek elnehezítették hallásomat... Ha Odüsszeusz ilyen süket lett volna, nem kellett volna fáradságosan fülét viasszal eltömnie, s az árbochoz kötöztetnie magát, hogy meg ne hallja a halál kéjes énekét. Bár igaz, ha már erre fordult a szó: a halál ott visszhangzott lelke mélyén, s azután egész életén át hallotta dalát.

2. §. De lenne bár tíz fülem, s mind a tíz ép, akkor sem hallottam volna semmit. Egészen megzavarodtam, hogy megpillantottam ezt a ti hatalmas, tarka sokaságotokat. Úgy rémlett, mintha a másvilágon lennék, s ötszáz Plutón mondana ítéletet fölöttem. Ezért mosolyogtam olyan alázatosan. Félelem, zavart ámulat és bambaság volt az oka! Ó!... Érzem, mint repes bensőm a hazafias büszkeségtől: én is bővelkedem e nagyszerű erényekben! Való igaz, hogy ahol gyökeret ver ez a Háromság (bambaság, zavarodott ámulat és félelem) — ott hatalmas a Törvény és boldog a nép.

3. §. Egyszóval: nem hallottam semmit, mivel szinte megállt az eszem. Hajdanában képzeletem elkalandozott messzemessze, különös, egzotikus tájakra, ahol sem hajó, de még madár sem járt soha — mivel ez Seholsincs Ország és mindenkor bámulattal, lármával és mondhatatlan kínokkal teli tért meg

onnan. Az ideák országa volt ez, ó, athéni férfiak! S aki egyszer erre a földre lép, az Teiresziasz sorsára jut, aki mezítelenül pillantotta meg Pallasz Athénét: mindörökre megvakul!

4. §. Az utóbbi időben agyam úgy viselkedik, mint az öszvér, ha hirtelen szakadék szélén vagy rozzant hídon találja magát: megtorpan, tapodtat sem mozdul, megmakacsolja magát, s fél arasszal sem hajlandó tovább lépni az orromnál. S engem is arra kényszerít, hogy előrehajolva orromat szemléljem! Íme: egész világegyetem! A rútság végtelensége, vagyis a valóságé. Szédülés fog el, halántékom pörölyként zakatol. Különös dolog! Látunk isteneket, ideákat, álomképeket, múltat és jövendőt — de nem látjuk az orrunkat, ó, athéni férfiak! Most értem csak meg, hogy az az igazi bölcs, akinek sikerül megpillantania és megértenie a saját orrát. Nekem pedig sejtelmem sem volt orrom létezéséről, bár mindenki azzal csúfol, hogy olyan tömpe, mint a majomé vagy a kecskebaké. Mondom, nem hallottam semmit, mivel egész idő alatt orromat tanulmányoztam, hogy bölcs emberré legyek.

5. §. De bizonyára eltúlozom a dolgot: lehetetlen, hogy semmit se hallottam volna! Itt-ott megütötte a fülemet a vádlók egyik-másik szidalma, vagy káromkodásaitoknak egy-egy foszlánya. S jót nevettem magamban a gunyoros válaszokon, melyek nyelvemre tolultak. De abban a pillanatban nem mondhattam ki őket, hiszen a törvény tiltja, hogy félbeszakítsuk a szónokot. Így hát én is türtőztettem magamat, hogy aztán a végén mindent egyszerre mondhassak el nektek — mint ahogyan téli éjszakákon, amikor esik és jeges szél fúj, kínlódik az ember, s csak türtőzteti magát és egyre halogatja, hogy kimenjen az udvarra vizelni. Mikor aztán végre rám került a sor, hogy beszéljek, egyszerre elfelejtettem, hogy mit is akartam mondani — emlékezetemben kutatni pedig lusta voltam.

6. §. De legtisztábban halálomra vonatkozó döntésteket hallottam. Különben tudtam én azt már előre, minthogy teljesen

tudatában vagyok korunk hanyatlásának. De ha nem tudtam volna, akkor sem lett volna nehéz kitalálnom. Álmos tekintetetek, ásításaitok világos tanúbizonyságul szolgáltak. Szükségtelen volt tehát kikiáltót fogadni, hogy a fülembe iázzon. Egyébként ha nem lettetek volna álmosak, akkor is halálomra szavaztatok volna. Vessetek egy pillantást vádlóimra! Micsoda délceg, pompás öltözetű, jelentős személyiségek! Márkás hazafiak! Kardcsörtető nagybirtokosok, valósággal fénylő napjai a Demokráciának!... S most tekintsetek rám! Először is, nézzétek csak, micsoda alak! Rongyos, ocsmány képű, balkezes, szerencsétlen flótás, semmirevaló, földterhe s ráadásul „minden férfiak legbölcsebbike". Hová rejtőzzem? Bár nyílnék meg alattam a föld, hogy elnyeljen!... A ti helyetekben magam is röstellném, ha nem ítélném magamat halálra s irgalmatlan veszszőcsapásokra — mindkettőt nagy megtiszteltetésnek tartanám.

7. §. Vádlóimnak nemes lelkülete azonban még megjelenésüket s pompázatos öltözködésüket is felülmúlja. Vajon miért méltóztattak halálomat kívánni? Az Állam üdvéért! Nekik személy szerint semmi hasznuk sem származik halálomból, amint-hogy abból sem, ha életben maradok. Nem valószínű, hogy nem létező földjeimet akarnák árverésen olcsón megkaparintani, majd a hasznát zsebre vágni. Arra sem akarhatnak rávenni, hogy lepénzeljem őket, s ők viszonzásképpen visszavonnák az ellenem emelt vádat. (Hogyan tennék szert pénzre — én?) S bizonyára az sem sürgős nekik, hogy özvegységre jusson az öreg Xanthippé, s azután a három dicső közül valamelyik feleségül vegye. (Jól is járna vele!) Az én bukásommal, ó, athéni férfiak, az volt a céljuk, hogy megszilárdítsák lelketekben a tántorgó léptű Erényt. Ha nem lennének olyan gáncstalanok s makulátlanul becsületesek a nép elöljárói — ők lennének a vádlottak, s én a vádló.

8. §. Ki ne bámulna el a hatalmas erejű tímár, Anütosz láttán? A nemes hadvezér! Kiküldtétek harminc hajóval Niokasztrón felmentésére — ő meg elbújt a szirtfok mögé (vigyázat, el-

lenszél fúj!), hogy míg elesik az erőd, irháját mentse. Úgy látszik, már a mesterségével jár, hogy többre tartsa bőrét, mintsem dicsően meghaljon a „hazáért". S mikor később árulás miatt elítélték, akkor tett csak igazán bizonyságot hadvezéri képességeiről! Ő, aki többre becsüli a vagyonát életénél is, nem sajnálta a pénzt, amikor életéről volt szó. Így azután az akkori bírák fel is mentették, mert így illett az őhozzá, meg a Demokrácia vívmányaihoz, s főként a kedvezőtlen szélhez, mely az ő számára olyan kedvező volt.

9. §. Egyedül azt nem bocsátom meg neki, hogy egy egész minát adott Polükratésznak, ennek a zugirásznak, hogy megírja helyette a vádat, melyet az imént színészmódra elszavalt nektek. Nemhogy hozzám fordult volna az igazhitű, hogy jobbat (de legalábbis elmésebbet) fogalmaztam volna neki, feleannyi pénzért. Hiszen ha azzal a két szóval, melyet védelmemre elmondtam, sikerült olyannyira megvadítanom benneteket, hogy halálra ítéljetek — mennyivel inkább sikerült volna ugyanezt az eredményt elérnem, ha magam vádoltam volna önmagamat, mint ahogyan most majd megteszem. Pedig milyen nagy szükségem lett volna arra a pénzre, hogy megvegyem a legjobb minőségű mérget, s diófakoporsót csináltassak — hadd pukkadjon meg Szókratészné asszony, aki egész életében nem valami sokra becsült.

10. §. Hát még Lükón, a szónok! Ki látott már olyan szónokot, aki csupán népbolondító lett volna? Ezért hát ti is megtettétek őt fővezérnek, és rábíztátok Naupaktosz védelmét. Mire ő, aki tudta jól, mi a hazafiasság, kapta magát és eladta a várost az ellenségnek — „harminc ezüstpénzért". S később még elhittétek neki, hogy semmit sem tehetett a Moira, vagyis a Végzet ellen, hiszen annak még az istenek is alá vannak vetve — illetve inkább a pénz ellen, mely még a Végzetet is kormányozza! S íme, a haza dicső megmentője, ő szabja meg a törvényeket, melyektől a nép élete, becsülete és vagyona függ —

azazhogy saját élete, vagyona és tisztessége — törvényeket, melyek elpusztítják az árulókat, vagyis azokat, akik nem méltók rá, hogy eladják hazájukat!

11. §. S ha ezek ketten joggal azzal dicsekedhetnek, hogy „szeretői a városnak", a harmadik vádló is a „város szerelmese": „Melétosz fia, a Pindea-beli Melétosz az Alopeké-beli Szókratész, Szofroniszkosz fia ellen — halálbüntetést kér!" Az illatos Melétosz mint költő ismeretlen ugyan, de annál hírhedtebb „jóféle". Mindenesetre derék ifjú! Néhány százasért ráállt, hogy egyedül írja alá a vádiratot, s egymaga nézzen szembe a veszedelemmel — hogy becsületsértés címén elítéljék, ha netalán felmentenétek engem — mintha lett volna valami vesztenivalója szegény gyereknek.

12. §. Ezekkel összehasonlítva én semmit sem tettem a hazáért. Nem árultam el Niokasztrónt, Naupaktoszt sem bocsátottam áruba, de még azzal sem dicsekedhetem, hogy a Képhiszszosz partja mentén átengedtem testemet a hím-Aphrodité misztériumainak. S valahányszor erőszakkal valami tisztséget ruháztatok rám, én a többi vezetőember szokásaival ellentétben cselekedtem, de nem is a nép szájaíze szerint, talán, mivel bogaras, vagy inkább mert egyenes ember voltam. Mielőtt azonban halálba küldve engem megdicsőülnétek, tudjátok meg, hogy már háromszor majdnem megesett velem ugyanez a tréfa: két alkalommal a Demokrácia áldott éveiben, egyszer pedig a Harminc Zsarnok uralma idején. De ha történetesen vádlóim nem lennének olyan nevezetes személyiségek, én meg ilyen porszem, a ti bölcsességetek és csalhatatlanságotok akkor is éppen elegendő lenne, hogy halálra ítéljetek. Kiválasztottak vagytok valamennyien. Egytől egyig „Zeusz bírái"! Csupa lélek és értelem, híjával minden képzelőerőnek és hiábavaló aprólékosságnak. Minden együtt! Ezért aztán halálos ítéletet is éppen olyan könnyedséggel hoztok, mint ahogyan taknyotokat szeditek ki orrotokból, s odakenitek a székhez, melyen ültök.

13. §. De íme itt van a Minden-Erénnyel-Ékes, Panaretosz is, Plakából, az Erkölcsvédő Egylet elnöke, aki nem hagyja, hogy két kutya egymásra találjon az utcán, de feleségét titkon átengedi a szeretőinek, ő meg nézi, mit művelnek! Íme Khoireasz — Disznó-úr Lepszinából: gömbölyű elöl-hátul, kívül-belül hófehér — ő magyarázza meg az istennő titkait, de erra már nem ad magyarázatot, hogyan kerültek birtokába az istennő földjei és olajligetei. Íme a derék pireuszi gabonakereskedők és hajótulajdonosok, a jeles Negyvenujjú-testvérek (nomen est omen!) — akiknek minden évben sikerül megkaparintaniok a gabonafelügyelői állást, hogy ők szabják meg a gabonafélék, a liszt és a kenyér árát, s ellenőrizzék mások mérlegeit, nem hamisak-e? Íme az Uzsorás — Hexéntabelónész Kéfissziából — aki tönkreteszi a szegényeket, de oltárt emel az Irgalomnak, s állandóan árpakenyéren meg rothadó olajbogyón tengődve pattanásokat tenyészt és vakarózik azon a helyen, ahol inkább szarvakat kellene növesztenie és igát hordania. Íme a Szűzies, Partheniosz Kolónoszból, a kényes piperkőc, ki illatos vízben fürdik, de azért minden évben rendszeresen behajtja a prostituált-adót, melyet testvére meg a mucája fizet neki. Íme Bánatoslelkű-Ponopszükhosz, a hatalmas árvafaló, aki az utcára tette bátyja gyermekeit, s utólag azon siránkozik, hogy azok juttatták őt koldusbotra. Íme Kleón bérgyilkosa, Traszeasz, Orcátlanul-Vakmerő, aki annak idején tizenöt más társával együtt állt lesben, hogy egyvalakit megverjen vagy meggyilkoljon — most pedig, hogy változott a helyzet, azt mondja, megbánta bűneit, s hogy lelkét megmentse, kolostorba vonul. Íme a hírhedt hamistanú, Igazságfi-Aléthión, aki nemrégiben tíz segéddel irodát nyitott a Törvényszék szomszédságában, hogy bokros teendőinek eleget tehessen... Íme a...

Nagy mozgolódás, fenyegető kiáltások: „Le vele! Le vele!"

14. §. Mi az, hogy „vesszen"! Meg „le vele"! Nehogy még itt hiába berekedjetek! Lesz még időtök dühöngeni, gonoszabb zsoltárt is énekelek majd! Megijedtetek, ugye, hogy egyenként rántom le mindegyikőtök álarcát? Csillapodjatok... Nem látok

túl az első két soron... Meg aztán hogyan is ismerhetnélek valamennyiőtöket névről? Ha csak tíz (isten neki: három) gaztett nyomná mindegyikőtök lelkiismeretét, a végösszeg akkor is ezrekre rúgna! Ki tudná egyenként elsorolni valamennyit? Énrám mindössze hármat ragasztottak, mégis hat teljes órára volt szükség, hogy vádlóim előadják a vádakat, és meggyőzzenek benneteket. S végső fokon: miért irtóztok annyira a leleplezéstől? Ti vagytok a Törvény — a tegnap, a ma és a holnap törvénye... Ha csak egyikőtök makulátlan lenne, a Törvény szilánkjaira hullana széjjel s porba omolnék.

15. §. Ne mondjátok most nekem: „No lám, annyi éven át koptatta a nyelvét, hogy a szellem kormányozza az anyagot, s a lélek a testet — semmibe vette a nyáj véleményét, csak a filozófusokéra adott valamit (vagyis a sajátjára — a többi mind szofista!). Bezzeg most, hogy szorít a kapca, feledve minden — most komédiázik, félrebeszél és szitkozódik." Nem ócsárolok és nem dicsérek semmit! Nem szomorkodom, hogy a legméltatlanabb módon pusztulok el, s akkor sem szégyenkeznék, ha igazságos halállal halnék. Nem törődöm vele, hogy ma kilábalok a Törvény csavaros útvesztőiből, mint ahogyan arról se vennék tudomást, ha a Természet akaratából néhány hónap vagy esetleg év múlva távoznék el közületek. Még hálával is tartozom nektek... Most, hogy nagy parádéval, harsonaszó mellett vonulok át az egyik Semmiből a másik, még semmibb Semmibe — kedvem támad, hogy kinevesselek benneteket is, önmagamat is. Mit akartok! Ítélni annyi, mint kigúnyolni.

16. §. Amikor arra gondolok, hogy valósággal megvesztek attól, amit itt beszélek, s mégsem tehettek ellenem semmit, sőt, el sem mehettek innen, mert akkor elveszítitek napidíjatokat, a három oboloszt — táncra perdülök jókedvemben s a kárörömtől. Ilyenkor szinte szeretlek s ölelni-csókolni tudnálak benneteket, akár a hüppögő részeg. Ti már annak a puszta gondolatára is elborzadnátok, hogy a helyembe képzeljétek magatokat. Tegyük fel, hogy először is megkötöztek bennete-

ket, azután pedig erőszakkal megitatták veletek a méregpoharat. No lám, máris mintha kezdődnének a fájdalmak, a szem üvegesedni kezd, és habzik a száj! Kihűl a láb, majd a hideg lassan-lassan felkúszik a körmökig, a gyomor tájékára, s végül a szívhez. Ez az egész!... Ó, athéni férfiak, minek tapogatjátok pocakotokat, mely úgy süt, akár a kemence átforrósodott kövei! Nincs ott semmiféle méreg, de táncol benne (vagy legalábbis hamarosan táncra kerekedik) minden földi jó: parázsonsült kecskemáj, sózott fekete-tengeri hal, jó fokhagymás, dióval és mazsolával elkészített disznókolbász és bor (töméntelen bor!), no meg az elmaradhatatlan zenélő fuvallat! Halhatatlanok vagytok! De még inkább halhatatlanok lennétek, ha a Végzet akaratából mint a ló, farokkal jöttetek volna a világra, s jobbra-balra csapkodnátok vele a legyeket, ha alvás vagy ítélethozatal közben csípkednek benneteket, vagy amikor éppen szunyókálva hoztok ítéletet!

MÁSODIK RÉSZ

1. §. Amint megpillantottam magamat a halottas ágyon, azzal a komikus ünnepélyességgel, mely minden holttestnek sajátja, s végignéztem a vádlók hazafiasságán, a ti csalhatatlanságtokon s a Törvény szűziességén, melyek gyászoló Magdolnákként gyűltek körém — szívemből felkacagtam. Mert, mint tudjátok, a tetvek elhagyják a holttestet, s az élőkre vándorolnak át. S ahogy onnan felülről elnéztelek benneteket, élőket, hogy bűzlötök ott alant, mintha legalábbis tíznapos dögtetemek lennétek (egyiknek sérve van, a másik maláriás, bőrbajos, rühes vagy tüdőbajos), s mégis kedvet éreztek arra, hogy kivájjátok szomszédotok szemét — gondolataim egyszerre az állatokra terelődtek: az az állat, amelyik felfalja a másikat, halhatatlannak képzeli magát, az pedig, akit felfalnak, lehetetlen, hogy ne reménykedjék: egy napon boldogabb életre támad majd fel.

2. §. Később meg ezt gondoltam: „Öreg Szókratész, tudod-e, mi történnék, ha ahelyett, hogy itt állsz a szószéken »szemre, alakra vidáman«, s gúnyt űzöl a hallgatóságból — kiterített holttested heverne előttük, hogy afölött mondjanak ítéletet? (Ahogyan a Prütancion másodfokú bírósága ítélkezik a lélektelen dolgok, téglák, dinnyehéjak meg hentéskampók fölött...) Nos, hát akkor valamennyien köréd gyűlnének, jó ideig föléd hajolva szemlélnének, majd gyászosan ingatva fejüket, ezt mondanák: „Derék ember volt a szerencsétlen! Ravaszkás szeme lecsukódott, duzzadt ajka elkeskenyedett, s lám, lapos orra

is hogy megnyúlt, hogy elvékonyodott! Nézd csak, egészen megszépült halálában!... Emlékeztek, milyen szívesen bolygatta meg a szofistákat és szédelgő szemfényvesztőket? Nagy jót tett az állammal, ezért nem jutott soha előre. Gyékényen született, azon is halt meg... Hiszen, mint mondani szokás, aki szavai és cselekedetei következtében kárt szenved, az lehet, hogy ostoba, de semmi esetre sem gazember, aki pedig cselekedetei és szavai által haszonra tesz szert, annak marka, de még a lelke is messziről bűzlik... Tudod, mit mondok? Temettessük el közköltségen. Példát kell mutatnunk gyermekeinknek."

3. §. Ellenben most, hogy nem voltam olyan szerencsés és nem haltam meg magamtól — ti öltök meg... ugyancsak példamutatás céljából. Áldozatra volt szükségetek... nem azért, hogy gyermekeitek megtanulják szeretni az erényt, hanem hogy féljenek a demokráciától! Tekintélyes áldozatra volt szükségetek, hogy megfizessen a tegnapi zsarnokság gaztetteiért, s eltorlaszolja az utat visszatérése előtt. S mivel a tettesek kicsúsztak kezetek közül, engem fogtatok el, Kritiásznak s a kothornoszos Théramenésznek mesterét, a csőcselék-uralom tagadóját, a Bögölyt, mely orrlyukatokba szállt... Csont és bőr testem természetesen nem nyom annyit a Nemeszisz mérlegében, mint a zsarnokok által meggyilkolt ezerötszáz tetem, de nevemnek és szellememnek súlya van! S ha valamennyien, egészen a századik nemzedékig, odaállnátok a mérleg egyik serpenyőjébe s én a másikba, megint csak én lennék a súlyosabb...

4. §. Évek múltán sok hívem és sok tagadóm akad majd, hellének és idegenek, kortársak és eljövendő nemzedékek, akik nagy zajt csapnak majd halálom miatt. A „hellének legderekabbjának", „Múzsák csalogányának", „legigazságosabbnak", „legbölcsebbnek", „Hellasz koronájának" neveznek majd. Gyermekeitek templomot építenek nekem, a „Szókrateion"-t, s minden esztendőben, tavasz idején áldozatot mutatnak be emlékemnek. Leborulva, istenként fognak imádni. (Nekem egy

szerény daimónt sem engedélyeztetek...) És mindezt miért? A kortársak nevüket az enyémhez ragasztják, hogy együtt emlegessék őket velem — utódaitok pedig azért, hogy bebizonyítsák: éltem volna csak az ő idejükben, ők bezzeg megértettek és tisztelettel öveztek volna!... Áldatlan dolgok! Ezek is, amazok is túlbecsülik értékemet, s igazságtalanságot követnek el veletek szemben: valótlanságot beszélnek, és valótlanságban hisznek. Ti és a Törvény megtettétek kötelességteket. Mindössze az történt, hogy nem azért büntettetek meg, mert áthágtam a Törvényt, hanem mert képtelen voltam lábbal tiporni és túllépni rajta!... „Vétkezett Szókratész, mivel beteg és szegény... Halál reá!" Így kellett volna megfogalmazni a vádiratban.

5. §. Ha egyenként, külön-külön ítélkeznétek fölöttem, ó, athéni férfiak, akkor felmentenétek — de ilyen sokan nem tehetitek meg... Minél többen vannak együtt nagy tömegben, annál csekélyebb az ítélőképesség és annál több a rosszindulat. Ha ötszáz válogatott bölcs lenne itt együtt (mondjuk szókratikusok), akkor esetleg kitennétek egy fél Bertoldot, de nem úgy, mint most, amikor ötszáz Bertold gyülekezett össze!... Tömeg és Közvélemény nem más, mint óriási Trágyatúró Kutya, a napon egy karóhoz kötve. Egész napon át alszik, rühét vakárgatja, s bőszülten ugrik fel, mihelyt valaki megpróbálná kimozdítani a megszokottságból, vagy éppen láncát akarná megoldani. Így ti is, mihelyt jelentették nektek, hogy megrontom a Vallást, a fiatalságot és a Logikát, tüstént ezernyi talpatokra szökkentetek s csattogtatni kezdtétek állkapcsaitokat, hogy e Szkülla és Kharübdisz között engem is megőröljetek. Ha tűzevő vagy kardnyelő lettem volna, mint az ünnepi mulatságok bohócai, csöppet sem botránkoztatok volna meg, mivel elhittétek volna, hogy valóban lenyelem a kardot, és megeszem a tüzet. Ha pedig kuruzsló lennék, és vizelettel meg ürülékkel tömnélek benneteket, szentül hinnétek, hogy életeteket nekem köszönhetitek. Akkor bezzeg megértenétek és fizetnétek, mint a köles. Most ellenben, hogy halljátok, amint gyakran mondogatom:

„Nem tudok semmit, nem tudok semmit" — ezt nem értitek meg... Hatlábú csodaszörny vagyok csakugyan!... Az ilyentől minden kitelik!...

6. §. Másokat is rá akartam venni, hogy ugyanazt mondják, és valóban higgyék is, hogy amit tudnak, hazugság!... S hogy keressék, míg meg nem találják az igazságot. De titeket, ó, athéni férfiak, először nyugtalanság fogott el, azután pedig megvadultatok... Hová vezetnének ezek a dolgok? Tudjátok, hogy minél kevesebbet gondolkozik az állam polgára, annál okosabb, s minél kevesebbet jártatja a száját, annál szabadabb. S ha történetesen a sok „keresés" következtében Gnathón egy szép napon rájönne arra, hogy helyesebb, ha eszik, mintha éhezik? S ha nem volna neki elég ez az őrültség, hanem ráadásul még hangosan prédikálni is kezdené? Mielőtt a vihar kitörne, meg kellene állítanotok a gonosz szeleket. A rossz szeleket pedig (a jó szeleket!) a szofisták hozták magukkal. Akkoriban, mint szánalmas közvélemény, én magam is megugattam őket, s belekaptam lábikráikba... S íme mégis, hogy végezhessetek velem, rám aggattátok a vádat, hogy én voltam a szofisták szofistája!... Bárcsak az lettem volna!...

7. §. Hogy még könnyebben végezhessetek velem, egy másik vádat is a nyakamba akasztottatok, hogy tudniillik istentelen voltam. Bár lettem volna!... Az istentelenség a legbiztosabb eszköz, mellyel a Kutyát felingerelhetitek, hogy felugorjék és fogaival védje meg vagyonotokat. Jólétetek ellenségeit igen bölcsen, a Kutya személyes ellenségévé teszitek. Hogy megszabaduljatok Alkibiadésztől, akit szépségéért, gazdagságáért és könnyelműségéért szeretett és csodált a nép, istentelenséggel vádoltátok meg. S a Kutya-nép elfeledte iránta érzett szeretetét és a világ végéig üldözte őt. Mert arra tanítottátok a népet, hogy boldogságát az égből várja, és ne tőletek kérje. Így aztán ha elveszed tőle a semmiben való reménykedést — mindenét veszed el! S akkor szétmarcangol téged!

8. §. Ha eljönnétek otthonomba, láthatnátok a falra aggatott ikónokat, a meggyújtott gyertyákat s bádogtokjaikban nászi koszorúinkat. S a templomban láthatnátok, amint megcsókolom a pap kezét. Mindez nem elég nektek? Mi gondotok rá, hittem, vagy nem hittem? Elég, hogy hivőnek látszottam... Valóban, mivel nem akartam összeveszni Xanthippével s a Kutyával, vagyis a Tömeggel — engedtem, hadd maskarázza fel a falat szentképekkel. Mások előtt megcsókoltam a pap kezét is, hadd pukkadozzon: „Barátom — mondogatta magában — ez az istentelen még rajtam is túltesz a képmutatásban!"

9. §. Azt mondottam, hogy valamiféle daimón él bennem, aki útaimon vezérel. Ezt kellett mondanom, hogy a gyengébb felfogásúak valahogy megértsék, miért múlja felül agyam mások agyvelejét!... Ezzel még nem romboltam le a vallást! Hiszen léteznek olyan kicsiny istenségek (még hangyák is!), hogy sohasem vettük számba őket, még nevüket sem tudjuk... S ha valamennyi forrásban, fában, lyukban egy kis istenség rakott fészket — miért ne fészkelhetne istenség Szókratész bensejében is, aki mégiscsak méltóbb lakhely istenek számára, mint egy szikla, vízcsepp vagy kályhakémény — nem is beszélve holmi lyukról? S ha minden bolondot istenség száll meg, aki őrültségének előidézője, miért ne szállhatná meg a bölcs Szókratészt is, hogy bölcsebbé tegye? S ha valamennyi betegség, még a részegség, az álom, a halál, sőt, a tüsszentés és a köhögés is istenség, miért ne lehetne istenség a Gúny?

10. §. Tegyük fel, hogy az én daimónom valami újdonsült istencsemete volt... Itt valahány herélt pap behoz Keletről és rátok tukmál egy-egy szemérmetlen istenséget, mint Szavasziosz, Kotitó vagy Aphroditosz, s ti örömmel fogadjátok és imádjátok őket. Ha pedig ilyen istenek kedvéért szoknyát öltötök és dandys nadrágocskákat viseltek, s hasatokat meg hátsófeleteket asszonymódra himbálva őrjöngő táncot lejtetek — s ha istennek tetsző dolognak találjátok, hogy rabszolgáitokat és rabszolganőiteket és leányaitokat, de még saját magatokat is fel-

ajánljátok Aphroditének, Athénének vagy Apollónnak — ha helyesnek tartjátok, hogy „szent testeket" engedjétek át kiélt kéjenceknek, hadd jussanak pénzhez, s hadd élvezzék az el nem végzett munka gyumolcseit a Kérükszök, Eumolpiszok és a többi papfajzat — akkor mit ártott nektek az én szerény kis daimónom, aki értelmesen és osszekuporodva üldogélt bensőmben, s arra osztonzott, hogy megtaláljam a helyes utat, anélkul, hogy perselyt hordozott volna korül, és szentélyekre vagy áldozatokra tartott volna igényt. Arra sem kötelezett benneteket, hogy kedvéért nadrág helyett szoknyát öltsetek. S végső fokon: halálommal ő is velem egyutt távozott volna, hogy soha tobbé vissza ne térjen átkozott országotokba!

11. §. Íme, mit mondanak most magukban azok, akik még nálatok is jobb gazdái az országnak: „Egy évben háromszáz unnepet ulok, részegeskedem, a sárban hentergek, verem a feleségemet, megdézsmálom a templomkasszát, csempészkedem, hamisan mérek, hamisan eskuszom, besúgó vagyok — és nem ártok senkinek. Nem megyek az utcára, hogy másokat istentelenségre tanítsak. Meglehet, én nem hiszek, de a tomeg, az más... Ha a szántóföldek ostoba férgei, a kikotők bűzös patkányai, a piacok éhenkórász kutyái elveszítik az Istenben való hitet, ki tarthatja vissza őket? Előbb hadd művelődjenek! Mindenesetre egyelőre még korai a dolog... A vallás — a haza és az erkolcs talpkove." Ahol nem istenféló a nép, lázong, s elozonlik mindent, hogy pénzt és vagyont raboljon, elvegye mások „fáradságának" gyumolcsét, s karóba húzza bortonőreit!... Nem érdeketek, hogy utánozzon benneteket a nép. Lábai elé dobjátok hát szegény tetememet, hogy el ne feledje: az istentelenség a legnagyobb vétek a világon...

12. §. De hiszen az erkolcsot is leromboltam! Megrontottam a gyermekeket! Miféle gyermekeket? Valamennyi tanítványom túl volt a negyvenen... És nem tanítványaim, de barátaim voltak... S ha netán mégis utánam lopóztak holmi kolykok, nem űzhettem el óket!... A gyerekféle a tréfálkozást, a neve-

tést kedveli... A Filozófiát meg a hasonló dolgokat nem szenvedheti, kigúnyolja a tanítót, unatkozik és meglép az iskolából!... Mint mondjátok, arra tanítottam őket, hogy minden ifjúnak joga van megkötözni és megverni atyját, ha részegeskedik, elkártyázza vagy rosszlányokra költi a pénzét, illetve, ha újra gyermekké lesz vagy megtébolyodik. Mindezt azonban nem a gyermekeknek mondtam, hanem az apáknak! Bátorkodom feltételezni, hogy ez mégiscsak némi különbség.

13. §. Erre azt mondjátok: „No és Alkibiadész? Ő talán nem volt a tanítványod?" És ki állhatta volna meg, hogy tanítványául ne fogadja? Gyönyörű gyerek, gazdag, életrevaló, előkelő származású, kicsit könnyelmű és makacs, még betöretlen, de remek koponya, Athén legokosabb fia! Ó, sokkal hatalmasabb nálamnál! Lemeztelenítettem előtte lelkemet, hogy maga is legyőzhesse szenvedélyeit, hogy ne jöjjön zavarba a gazdagság, szépség és az ifjúság láttán... Én voltam tehát az ő tanítványa és nem ő az enyém. S odáig jutottam, hogy hittem és fennen hirdettem, hogy a szellemi szerelem, vagyis a természetellenes, megtisztítja a lelket és ideákat hoz világra. Ezért kiáltoztam úton-útfélen, hogy be kell zárni a kocsmákat és Aphrodité templomait. Hej, haragra lobbantak ekkor a közpénztárnokok és papfajzatok, mivel így megcsappant volna jövedelmük. Azzal vádoltak hát, hogy fel akarom bomlasztani... a hellének családi életét.

14. §. Micsoda? Veszélyes lettem volna a Demokráciára? Veszélyes — én és ti — a Demokrácia? A veszélyes embereket azonban, ó, athéni férfiak, nem ítélik el! Hanem szolgamódra leborulnak előttük, vagy orvul meggyilkoltatják őket. Akik pedig egy napon veszélyessé válhatnának, mivel tiszteli őket a nép, bölcs előrelátással száműzetésbe küldik. Ha csakugyan olyan veszélyes lettem volna, akkor felbéreltetek volna néhány hasis-evőt, hogy megkéseljen, vagy megvesztegettétek volna szakácsaimat, hogy tegyenek szublimátot az ételembe, boromba, feketémbe. A veszélyes embert nem ítélik el, nem

kénytelen védőbeszédet tartani, hanem ő maga ítélkezik és hoz halálos ítéleteket, mivel birtokában van a hatalom. S csakis akkor ítélhetitek el, ha hatalmát elveszíti, s ha — egyáltalában el meritek fogni!

15. §. Veszélyes volt Peiszisztratosz és gyermekei, veszélyes volt Alkibiadész, vagy a Harminc Zsarnok. S Külön is azzá lehetett volna, ha sikerül megkaparintania a hatalmat. Úgyszintén Ariszteidész is. ha kevésbé igazságos és nagyobb gazember. Az ilyenek lopnak meg, gyilkolnak le és küldenek száműzetésbe benneteket, sőt, még árulónak is neveznek. S ti meg se mukkantok. Ha ahelyett, hogy a levegőbe beszélek a piacon, legyilkoltam volna közületek vagy negyvenezret, ellenségeiteket pedig a Tatójba ültetem, hogy elrabolják jószágaitokat, kivágják olajfáitokat és szőlőiteket, fölégessék földjeiteket, ti meg a Fellegvárba zárva dögölnétek meg éhen vagy pestisben, s ha száműznék közületek néhány ezret, a leggazdagabbakat, hogy beüljek vagyonukba, s ha kinyitva a város kapuit, beinvitálnám a spártaiakat, perzsákat és más efféle szemétnépséget, hogy segítségükkel a nyakatokra ültessem magamat — ki merészelt volna csak egyet köhinteni is, nemhogy ítélkezni fölöttem? Valamennyi szerencsevadász mellém szegődnék és tömjénezne. A „derék hazafiak" pedig verhetnék fejüket a falba, hogy nem sikerült megelőzniük őket, hogy még gonoszabb dolgokat műveljenek, s még jobban meggazdagodjanak.

16. §. Nem! Szókratésztól nem féltetek — halálával másokat akartok megfélemlíteni. A ti demokráciátok nem valami szilárdan áll a lábán. Athén és Pireusz hatalmas falai porba omlanak — szinte siralom. Hajóhadatok nincs. Nincsenek harácsot fizető szövetségeseitek, hogy zabálhassatok. A sok elkövetett gyilkosság és a gyakori száműzetések láttán sokan rejtőznek közöttetek, akik visszasírják a zsarnokság szép napjait, mivel most mindent elvesztenek, amit akkortájt nyertek, éppen úgy, mint ti, akik most arra törekedtek, hogy visszaszerezzétek mindazt, amit annak idején elvesztettetek. Aki hatalmon van,

fél a változástól, aki pedig kicsöppent belőle, az szívből óhajtja, és minden módon előkészíti. Középütt áll a nép, mindenért ő fizet. Hazudtok a népnek és megfélemlítitek, hogy ne értsen semmit, és ne ellenkezzék. Bizonyos népek az őserdőben élnek, és megeszik tetveiket, de mindennél többre tartják szabadságukat. Barbár népek! Mi a világ legszebb államában élünk, a legbölcsebb törvényekkel rendelkezünk, nem esszük meg tetveinket, és szeretjük a gazembereket, akik felfalnak bennünket.

17. §. A Harminc Zsarnok legalább nyíltan rabolt és gyilkolt. Eltörölték a törvényeket, bíróságokat, népgyűléseket — a népuralmat. Bérgyilkosokból és bicskásokból létrehozták saját parlamentjüket. „Ezt pedig mi halálra ítéljük" — minden tekintélyt nélkül. Siettek, mivel tudták, hogy csak kevés idejük van hátra. Ti az idők végezetéig maradni szeretnétek, s ezért bizonyos ürügyekhez folyamodtok. Ezért jöttetek arra a gondolatra, hogy a politikai jogokat csak azokra korlátozzátok, akik előkelő származásúak és vagyonnal rendelkeznek — hogy ezáltal távoltartsatok a Pénztártól ötezer szegényt. Ők megakadályozták a szólásszabadságot és a szónoklattan oktatását — ti a gondolat szabadságát és a filozófia tanítását akadályozzátok meg. Tőlük vettétek el az olcsó és gyors halálthozó szert is, a mérges büröknövényt, melynek levével ma megitattok. Amint látjátok, demokráciátok nem más, mint álcázott zsarnokság.

18. §. „Mi nem értünk a peres ügyekhez. Egyszerűen a törvényeknek szereztünk érvényt" — hallok kiabálni egyeseket. Én pedig azt mondom nektek: velem szemben csak akkor jártatok volna el jog szerint, ha megszegitek a törvényt. Mert a törvénynek nem az a célja, hogy a tettest büntessék, hanem hogy azokat sújtsák, akikkel jogtalanság történt, s megakadályozzák a meglopottakat abban, hogy maguk is lopjanak. „A Törvény a hatalmasok akarata és a tanácstalanok gyengesége." „A jog nem más, mint az erősebb érdeke." Jószerivel magam is megorrontottam ezt, de megelőzött ez a Pólosz, és széltében-hosszában hirdetni kezdte, s arra kényszerített, hogy szembe-

szálljak vele. Márpedig a mi nyelvünkön „erősebb" annyit jelent, mint hatalmasabb. Maga Szolón sem átallotta azzal dicsekedni, hogy rendet teremtett a sok vihart látott államban: „erőszakkal, a törvény szigorát alkalmazva." Más szóval: erőszakkal biztosította a jogot, vagyis a hatalmasabbak érdekét.

19. §. De kik ezek a hatalmasabbak? Nem azok, akiknek legerősebb és legedzettebb a testük, a birkózóbajnokok, mint Milón, vagy Héraklész, a tyúkeszű Héraklész, akinek hiába volt acélkarja, játékszerévé vált egy asszonynak, amikor maga is asszonynak öltözött és a rokkát pergette. Nem is azok, akiknek leghatalmasabb és leginkább haszon nélkül való az agyvelejük, vagyis a filozófusok, szatirikusok, költők, és az összes embergyűlölő és bogaras öreg. Azok sem, akiknek legerősebb a lelkük, egy Prométheusz, egy Leónidasz, egy Künegeirosz — mítikus alakok, a gyávák képzeletének szülöttei. A hatalmasabbak mindig és mindenütt a tolvajok.

20. §. Mesét akartok? Hát jó, elmondok nektek egy mesét, hogy egy kicsit kifújjátok magatokat. Hol volt, hol nem volt, volt egyszer a világ első állama. Ennek tolvajai, miután eléggé meggazdagodtak, elhatározták, hogy rendezik életüket. Körülfogták tehát az állam szegénysorsú polgárait, s összeterelték óket a téren, s így szóltak hozzájuk: „Fel a kezekkel!" A javatokat akarjuk. Nem vesszük el tőletek a lapátot, csákányt, fűrészt, zsákot, sem a gyékénykosarat kenyérrel és sajttal, nem vesszük el lyukas-tetves ingeteket, lyukas tetejű kalibátokat, ahová becsurog a víz, ha esik az eső. Szabadok vagytok! Fel a kezekkel! Szabadok, kedvetek szerint élhettek, nyerészkedhettek, kuporgathatjátok a garast, részegeskedhettek, rophatjátok a táncot, szaporodhattok és felfordulhattok. Mi majd megtanítunk benneteket az — igazságokra. Gazdag képzelőerőt és érzékeny szívet ajándékozunk nektek, s halhatatlan lelket is adunk hozzá. S akinek kedve van hozzá, írhat költeményeket, elméleteket gyárthat, és híressé lehet. Ti lesztek az uralkodó nép. Mi csupán majd kommandírozunk benneteket. Gondosko-

dunk életetek, becsületetek és vagyonotok biztonságáról, egyszóval szabadságotokról. Ti majd robotoltok, ahogyan akartok, amit akartok, és amikor akartok. Mi ellátunk benneteket munkával — csak akadjon munka — ti pedig fáradságotokat adjátok nekünk. S hogy ne mondhassátok, hogy jogtalanságot követünk el veletek, mi is ugyanannyi adót fizetünk majd az Államnak — vagyis önmagunknak, mint ti.

21. §. Ugyanazok az istenek lebegnek majd fölöttetek, mint mi fölöttünk, vigyáznak rátok, hogy dolgozzatok és ne egyetek, miránk pedig, hogy henyéljünk és zabáljunk. Ugyanazok a törvények lebegnek fejetek fölött, mint a miénk fölött, törvények, amiket mi adunk nektek, s amiket ti, mint képviselők, majd megszavaztok és bírói minőségben önmagatok ellen alkalmaztok. Hogy pedig más szárazföldek és tengerek felől rátok ne ronthassanak rablók és tolvajok, s el ne rabolják maradék gabonátokat, s asszonyostul, gyermekestül el ne hurcoljanak rabszolgának, felfegyverzünk benneteket és kiképezünk, hogy megvédelmezhessétek isteneiteket, önmagatokat és minket — vagyis a hazát. Pusztuljatok el ti és éljünk mi. — Mivel pedig nélkülünk úgysem tudnátok érdekeiteket és önmagatokat megvédelmezni, majd erőszakkal rákényszerítünk benneteket. (Fel a kezekkel!) Egyetlen dolgot tiltunk meg csupán: hogy egyikőtök meglopja a másikat. Mivel így esetleg bennünket is meglophattok.

22. §. Így dolgozott, így gondolkozott tehát szabadon a nép. S vidáman dalolt a kocsmákban, akár a rigó az ágon (a kalitkában!). Megváltói pedig tél idején elnyúlva heverésztek jól fűtött palotáikban, nyáron pedig a virágzó fák alatt, s egész sereg szép nőcske tetvészett nyakukon, vagy huhurászta a fületövüket (igen kellemes!). S jólétük a haza erejévé lőn, szemérmetlenségük pedig megtisztulássá. S a nép, ha néhanapján megunva a dicsőséget, előzte őket, tüstént újabb tolvajok után nézett, mivel többé sem élni, sem gondolkozni nem volt képes „megváltók" nélkül.

23. §. Nevettek és igazatok van, ó, athéni férfiak! Ilyen különös állam valóban nem volt és nem is lesz soha. Látjátok — csak mese volt. De ti most tanulságot is kértek. Ugyan, honnan vegyem? Mindössze ennyit mondok nektek: „Jaj a polgárnak, aki szolgává alacsonyodik, s végső kétségbeesésében Isten irgalmára meg a Tolvajok törvényeire bízza üdvösségét!"

HARMADIK RÉSZ

1. §. Mit vártok egy megbélyegzett, mogorva és mérgezett lelkű embertől? Egész napon át a trágyában kotorászott a piacon, s most összeveszett azokkal, akik munkálkodását szemlélték. Pedig ők okozták a végzetét. És mindnyájan otthagyták — mit emlegeted az ördögöt, te meg mit hányod a keresztet! — s szegény feje utóbb még azzal dicsekedett, hogy bölcsességéért nem kért fizetséget. Még csak ez kellett volna nekünk! Hogy erőszakkal megterhelje elménket, s aztán még fizessünk is érte! Most megadtuk neki azt a fizetséget, ami dukál. Holnapra nem leszünk gazdagabbak, sem szegényebbek, de legalább eggyel kevesebb nyűg lesz a nyakunkon!

2. §. Ó, athéni férfiak, ti az árnyakat igazi embereknek tartjátok, a szeleket pedig isteneknek — én az embereket hamis árnyképeknek tekintem, az isteneket viszont szeleknek. Ti álmodoztok, én pedig *látok!* Látok, mert több az eszem, több, mint bárkinek eddig ebben az országban. S mivel látni tudtam, ezért mindent feketének és rútnak láttam. Miután rájöttem, hogy a körülöttem élők lényege nem lélek és szellem, de bél és gyomor, s hogy az életnek egyetlen célja a halál, nem hajszoltam tovább a boldogságot, és nem erőlködtem, hogy jobbá legyek — az voltam! Lassan, édes elernyedéssel gyengeségeimre — erőmre! — hagyatkoztam. S míg fáradhatatlanul gúnyolódtam, rajtatok nyilvánosan, magamon pedig titokban, igyekeztem elfelejteni a mát, a tegnapot és a holnapot — vagyis a halált.

3. §. Nem voltam Apollón, hogy szépségemmel verjelek benneteket: a bába fia voltam, alacsony származás. Bölcsességemmel ostoroztalak tehát titeket nap mint nap — gúnnyal. Nem tettelek jobbá semmiben, legfeljebb felbőszítettelek benneteket, és megértettem, hogy végezetül úgyis felfaltok. Így űztem gúnyt bölcsességemből is: „nem tudok semmit" — vagyis „mindaz, amit tudok, nem ér semmit". Így aztán írásra sem vesztegettem az időmet. Úgyis elégettétek volna könyveimet a piactéren, ahogy elégettétek a nagy Prótagorasz műveit is. Megcsömörlöttem mindentől, s kezetekbe adtam magam, hogy élvezettel elpusztítsatok. Megmenekülésem érdekében nem folyamodtam sem politikai hatalomhoz, sem barátaim pénzéhez, sem az igazsághoz, sem a hazugsághoz. S ha nyitva hagynátok börtönöm kapuját, akkor sem futnék el. Minek éljek tovább? Vagy talán azt hiszitek, hogy ha még jobban megöregszem, haláltusám közben tán megijedek, és papot hívatok, hogy meggyóntasson? Minő gyalázat!

4. §. „Mért nem Xanthippét raktad meg először, aki papucszáport zúdított a fejedhez?" Mert filozófus voltam, és elismertem, hogy igaza van. Ráhagytam a szerencsétlenre a háztartás minden gondját, én meg az utcákat róttam, és a gazdagokkal barátkoztam, Periklésszel, Alkibiadésszel, Kritónnal és a dúsgazdag Kalliasszal... És jól ment a sorom. A gyerekek meg ezalatt mezítláb futkostak. Ő adott nekik megfelelő táplálékot, hogy „derék polgárokká" legyenek, mint amilyenek ti vagytok. Ha káromkodtak, hazudtak vagy megdézsmálták a szomszéd kertjét, nem verte meg őket, de ha megbotlottak, verekedtek vagy elszaggatták ruhájukat, eltörte a botot a hátukon. „Majd én megmutatom, hogy nem fogtok boldogtalan apátokra hasonlítani!" Természetesen megvolt a kis kalibánk, tyúkunk, s az udvarban a disznó, ötszáz szőlőtövünk a Gudin túl és vagy negyven olajfánk... S mindezeknek ő viselte gondját, egymaga dolgozott. Hát miféle élet volt ez? Az évek múlásával egyre zsémbesebb lett, a szerencsétlen! Minden semmiségért hajbakapott a szomszédasszonyokkal (én már kora reggel elillantam

hazulról). Amint megjelent bádogvödrével a kútnál, valamenynyi asszony arrább húzódott, s engedték, hogy elsőnek merítsen vizet. Remegtek nyelvétől és körmeitől.

5. §. S nem volt elég az a sok, kínlódással teli esztendő, hatvanéves vén bolond létemre kaptam magam és újra megnősültem. Elvettem Mürtulát, Ariszteidész, az igazságos unokáját, ezt az ártatlan gyermeket, aki jólelkű volt, akár a nagyapja, és még tejszagot árasztott. Alighogy szerelmeskedni kezdtem ezzel a hamvas-szelíd őzikével, minden különösebb fáradság nélkül két gyereket csináltam neki, méghozzá fiút. S felé sem néztem többé a kiaszott Xanthippének. Ő meg fúriává változott. Nap mint nap összekarmolta, éheztette a szerencsétlen lányt, s a haját ráncigálta. Én pedig mit szólhattam volna? Így hervadt el, ment tönkre ő is Xanthippé keze alatt, s megcsúnyult. Róla is lemondtam tehát — nem vonzott többé. S gyakorta kerestem fel Aszpaszia és Theodoté szellemi tornatermeit... Bizonyára én is hibás vagyok, de még inkább hibás a Törvény, mely arra kötelez bennünket, hogy második asszonyt is tartsunk, hogy minél több katonát adjunk a hazának. A boldogtalan teremtmények!...

6. §. Hogy dolgozzam? Mit dolgoztam volna? Ifjúkoromban egyszer márványt munkáltam meg atyám mellett. S amint megperzselt a női test utáni vágyakozás, hogy lelkemet csillapítsam, nekiültem és megalkottam az isteni meztelenségű Khariszokat, akikben hittem, s akiket megkívántam. Munkám befejeztével ráébredtem, hogy szerelemre gyulladtam irántuk... Később meg, igen gyakran, felballagtam az Akropoliszra, hogy emlékezetembe idézzem a régi dolgokat. Most azonban többé nem gyötör az ifjúi viszketegség, s nem hiszek sem az istenekben, sem a Művészet teremtményeiben... Legfeljebb, ha még boltot nyithatnék a Megpihenés útján, hogy márvány sírkereszteket meg angyalszobrokat faragjak és árusítsak... Most mindezen csak gúnyolódni tudnék. A sok ész nagy sötétség is egyben. Kezem meg van kötve, többé nem tehetek semmit. Talán

úgy dolgozzam, mint ti, akik keresztbe fonjátok karotokat, könyököltök, dulakodtok, azért, hogy ki csapja be jobban a másikat, és melyikőtök adhatná el magát magasabb áron?

7. §. Egyszer, mikor a haza becsülete, na meg a tartalékosok névsora szólított, hogy gyilkoljam az ellenséget, illetve, hogy engem gyilkoljanak, első voltam a harcban, s utolsóként hagytam ott a csatamezőt — magamban pedig kigúnyoltam a háborút. Elgondolkoztam, hogy a csata után bajtársaim elözönlik majd a szomszédos falvakat, leöldösik a védtelen lakosságot, ellopnak mindent, ami csak a kezük ügyébe kerül, s megerőszakolják az asszonyokat. — Borivásban senki túl nem tett rajtam. Egyfolytában tudtam a kupát emelgetni akár húsz órán keresztül, s miközben asztaltársaságom tagjai orra bukva és öklendezve hosszában elnyúltak a földön — én egyenesen állva, magasra emelt homlokkal köszöntöttem a napot, mely csodásan bukkant elő, s minden nyomorúságomat elfeledve közömbösen köptem a Léthé partszegélyeire. Ami a Szerelmet illeti... de minek is beszélnék erről. Ti magatok neveztetek el isteni baknak, azaz Szatürosznak. Csupán az ételek terén nem voltam valami nagy ínyenc. Egyszer ettem napjában, akkor is keveset, mivel nagyon kövér voltam, és megártott volna. Azt akartam, hogy könnyű legyen a gyomrom, hogy agyamat frissnek és vidámnak érezzem.

8. §. Aki sokat alszik és keveset eszik, zöldségféléket, babot, olajbogyót és árpakenyeret, az nem szenved székrekedésben. Nem rozsdásodik, nem ecetesedik meg a vére, bőrén nem támad kelés, pattanás és kiütés. Kora reggel, mikor a nap bíborba játszó aranysugarai először csillantak meg, útnak eredtem a messzi szántóföldek felé. Ott, a fenyőerdő szélén, kiválasztottam magamnak valami festői helyet, szemben a nappal, hogy láthassam őt és megbabonázzon, s mély áhítattal egész hekatombát áldoztam az anyaistennőnek... Ő pedig beírta noteszébe. Megvilágosította szemeimet, megélesítette elmémet, jókedvvel és türelemmel ajándékozott meg. Ó, sose lett volna

ilyen nagy ember belőlem, ha beleim renyhék lettek volna. Valóságos pulyka-gyomrom volt. Héjastól nyeltem és megemésztettem a diót, rozsdás szöget, homokot, egész marékkal. Tekintsétek fogaimat! Harminckét mandulaszem... És mégis keveset ettem. Megengedhettem tehát magamnak, hogy ne dolgozzam, vagyis ne politizáljak.

9. §. Hogy lehet az, hogy ilyen erős testalkattal és ennyi jókedvvel nem jóságot és örömet szórtam szerteszét, de mérget és epét csöpögtettem magam körül. Csakis úgy, hogy igen nagy volt az eszem, ti meg mind olyan átlátszónak tűntetek, mint az üveg. És mivel tudtam, hogy egymagam úgysem javíthatlak meg benneteket, gúnyolódtam. Ó, nem olyan könnyű dolog a gúnyolódás! Játék és művészet együtt. Sok képzelőerő, ítélőképesség és élettapasztalat kell hozzá. Leheletszerű könnyedséggel kell játszani, ragyogóan és erőlködés nélkül. A gúny nem kezdete, de vége a filozófiának. Először át kell esnie az embernek a gondolkozás és a kétségbeesés (teljes reménytelenség) tragédiáján, hogy eljusson a nevetéshez — a keserű kacajhoz. Ha egyáltalán eljuthat odáig.

10. §. Legtöbbször azon igyekeztem, hogy ne lássalak benneteket. Egyszer a tengerhez sétáltam, másszor a birkózótermekbe. A keménytestű, kalászként hajladozó karcsú fiúk önfeledtté tettek, akár a végtelen tenger vagy a tavaszi reggelek. Nevetés, hangos kiáltások, játékos makacskodás... vidám fuvallat, mely lassan mámorba ringatott, és valami édes bánattal töltött el. Szerettem volna gondtalan gyermekké válni, s a többiekkel együtt meghemperegni a homokban és porfelhőben, mint nyáron a szamarak, nyereggel a hátukon — és iázni szerettem volna, iázni! Ha ez órában valaki szellemeskedve közelített volna hozzám — elevenen felfaltam volna! Később, mikor hazaindultam, görnyedten és gondolatokba merülve bandukoltam a falak mentén, s lépteimet számláltam... tíz... háromszáz... ezer... kétezer... Anélkül, hogy észrevettem volna, hirtelen a mezőn találtam magamat. Nesze, nesze, ne-

sze! Botommal verdestem és földre terítettem a kalászokat. Így adtam ki mérgemet, s közben megfeledkeztem róla, hogy sem én nem válok gyermekké, sem pedig ti emberekké.

11. §. A nyár! Szegények aranyévadja... Csak nyáron éltem úgy, hogy kivirult a testem, kiteljesedtek gondolataim, egész lényem zengett, boldogan és vidáman susogott, mint villódzó nyárfák a folyóparton, teli madárdallal és tücsökzenével. Lelkem pedig a gyökérre fonódva áttüzesedett a naptól, és dúsan eregette alá a mérget fogainak csatornáiba... S jaj annak, akit megmart!... Arra vetemedtetek tehát, hogy a nyár dicsőségének csúcsán, a májusi virágokkal ítéljetek el!... Abban az évszakban, amikor a legtöbb méreg van birtokomban!... Ha tél lenne, szót sem szólanék. De most vigadozom, és örvendezik a szívem, amint megmarlak benneteket.

Itt Szókratésznak kiszáradt a torka, nagyot nyelt, kettőt-hármat köhintett, majd folytatta. Elmesélte a bíróságnak élete egy napját.

12. §. Egész éjszaka katonai takarókon és zsákokon heverésztem az udvarban, a csillagos égbolt alatt, és nem tudtam a szememet lehunyni: szúnyogok, poloskák és eszmék gyötörtek. A szúnyogokat a csillagok szabadították rám, a poloskákat a falak (rozoga már a régi ház, látjátok?), az eszméket pedig a gonoszság, ez a mi — merem állítani — isteni kísértetünk!... Agyam szüntelenül munkálkodik, s ha elalszom, folytatja munkáját... Újra belevésem a nap folyamán elhangzott beszélgetéseket, rendbe rakom és tisztázom őket. Ilyenkor bukkanok rá a leghalálosabb ellentmondásokra, melyeket azután reggel, a Piacon világgá köpködök... Állj csak meg egy szóra, X. uram, majd meglátod, mit művelek én veled!... Ekkor egy kissé megkönnyebbül bensőm, s nagysokára súlyosan lecsukódnak pilláim. Alighogy pirkadni kezd, magasra röppenek, s mint a kakas, elkezdek szólani: hogy Xanthippét bosszantsam.

13. §. Elébem rakja reggeli borporciómat egy cserépkorsóban, azután morgolódva elmegy a kútra. Hazatérve fejemre locscsantja az egész vödör vizet. Miközben sietve megtörülközöm a kabátom ujjában, s ujjaimmal szakállamat fésülgetem, Xanthippé mindjobban dúl-fúl mérgében. „Egész éjjel nem hagytál aludni. Rugdalóztál, hortyogtál, fogaidat csikorgattad, és bűzlöttél a fokhagymától. Legalább a gyerekek előtt szégyellhetnéd magad!" (Mindnyájan az udvarban alszunk, a földön, egymás hegyén-hátán.) Ó, ekkor kapok csak szárnyra, megcsípkedem a karját... aztán uccu neki! Ha nem szid már kora reggel, egész nap savanyú és kedvetlen vagyok!

14. §. Mielőtt fél nádhossznyira kibukkan a nap, lecsípek egy bazsalikomlevélkét, aztán ki a kapun. Egy verébpár fölriad hirtelen, majd két fénycsíkot hasítva a levegőbe, az utcai trágyakupacról a szomszédos őszibarackfa tetejére röppen. Befordulok jobbra, s indulok ki a szabadba... a kertek és folyólankák felé... s hogy megkönnyebbüljek, mélyen beszívom a levegőt... A távolból, az országutak felől szekerek zörgése hallatszik, Athén felé poroszkálnak, szinte roskadoznak a harmatos zöldségtől és gyümölcstől. Kisvártatva a köves-kavicsos szűk ösvények felől az öszvérpaták zaja keveredik össze a hajtók „hujjá"-ival. Dézsákból és vödrökből szappanos, szennyes vizet ürítenek az útra, ahogy éppen jön. Üreges köhécseléstől és horkolástól visszhangzik az istenszobrok ércteste... Szegény öregek! Még hajnal előtt felserkennek, és útnak erednek a város felé, hogy ítélkezzenek vagy részt vegyenek a népgyűlésen, azért a pár fillérért... Amint leérek a piacra, légyrajok, porfelhő, vizelet párolgása és emberi kigőzölgés szennyezi be a szűzi napot.

15. §. Az oszlopsoroknál felismerem Kóliasz, Priftész, Dede, Gikasz, Dedegikasz alakját... valamennyi nagy ember. Velük van X. úr is. Vagy ha nincs, hát hamarosan megérkezik. Közeledem és jó napot kívánok nekik. Elújságolom a nap jelentős eseményeit, hogy Meletész szamara tegnap este elszakította

kötőfékjét, s egy jól táplált, szemrevaló szamárkisasszony üldözésére a Török-hegyek felé rohant — hogy Barbahrisztosz bora megecetesedett, és még az orvos sem tudta helyrehozni — hogy Paplámbrena fellármázta az egész környéket, mivel az uborka, amit este vett a szatócstól, kicsi volt és keserű, mint a méreg!

16. §. De hát ki ez a bizonyos X. úr? A szofista, az államférfi, a fűzfapoéta! Azok közül való, akik mindentudónak képzelik magukat és büszkék rá, hogy nincs egy igaz szavuk. Alaposan elintéztem őket. Nem mintha jobbnak akartam volna látszani náluk. Nem érdemes arra törekedni, hogy valaki első vagy utolsó legyen az utolsók között, akik azzal áltatják magukat, hogy elsők. Szétnyomtam őket, mint ahogy poloskát nyom széjjel az ember... Nem tartom feladatomnak megjavítani vagy éppen megváltani szomszédainkat, vagy a hellének eljövendő nemzedékeit! Csupán egyetlen farkas, a gubbiói, tudott megjavulni és istenfélővé lenni, s nem evett többé élő húst, hanem csak főtt gyökeret, s reggelenként maga bandukolt el érte a Zöldségpiacra. Csak a nép elesettjeiért, csak iránt atok éreztem szánalmat. Elmétek, szívetek s tetteitek nem a tiétek: azt érzitek, értitek és cselekszitek, ami a Farkasoknak hajt hasznot. A Farkasok megtanítottak benneteket arra, hogy igazságos dolog és az istenek akarata, hogy ők emberi húst egyenek, ti pedig főtt gyökeret — s még jó, ha az is van!

17. §. A szofisták... Milyen nagyszerű! Nagyon messziről jöttek. Magasak, teltek, vidámak. Mint amolyan világot járt emberek, egy hét alatt sikerült nekik igazi, tősgyökeres athéniekké válniuk. Aranycsillagokkal díszes bíborszínű köntösben, tükör előtt bodorított hajjal, kikészítve, méltóságteljesen és hivatalosan léptek elő, kezükben cizellált bot s elefántcsont alma — akár a királyok. Vidékieknek néztek bennünket — s vajon nem vagyunk-e azok? Idegenszerű kiejtésük csicsergővé és édeskéssé tette beszédüket. A felkunkorodó ajkak selypítése s a játékos szemecskék kacsintása így teszi még vonzóbbá és

kívánatosabbá a kacér hölgyikéket. Minden szavukat úgy dörögték fületekbe, ahogyan a pénzváltók koccantják kőhöz az aranypénzt, de nektek nem volt gondotok rá, hogy a valódit a hamistól megkülönböztessétek. Dagályos szónoklataik Pegazusa felvitt benneteket nagybüszkén a magasságok végtelen messzeségébe, szívetek pedig, akár a Pentelé barlangja, megkétszerezte, megháromszorozta a visszhangot. Elveszítve lábatok alól a talajt, végül is önmagatokat veszítettétek el, s az Alvilág árnyaivá váltatok. Mikor pedig hirtelen nekik szegeztem a kérdést: „Vannak politikai jogaitok, hogy ennyire ordítoztok?", egyszerre elromlott az egész előadás. Ti meg a magasból, ahol legelésztetek, fejjel a földi sziklákra zuhantatok, s darabokra törtetek, akár az öreg Aiszóposz teknősbékái. Lehetséges volt-e hát, hogy szívleljetek engem?

18. §. Én bizony ócska cipőmre írva hordtam politikai jogaimat. Soha életemben nem mentem szavazni, hogy magam válasszam ki, melyik tolvaj lopjon meg, s melyik hóhér nyiszszantsa le a nyakamat. Azért beszéltem így a szofistákhoz, hogy ti dühbe guruljatok, én meg jót nevessek. A szofistákat jól fizetik. Öt mina... ötvenkét és félezer mai drahma. Ez tehát azt jelenti, hogy ennyit ért bölcsességük. Az árból tudod meg az áru értékét. Én szegényes tudásomat ingyen osztogattam, mégsem kellett senkinek. Ez tehát annyit jelent, hogy nem ért semmit. De jelent még valami mást is: ha annyira ragaszkodtam hozzá, hogy erőszakkal, sőt, még életem kockáztatásával is nektek adjam, bizonyára valamelyik ellenségetek fizetett meg. Propaganda! Megfizettek a szlávok, hogy kiszedjem a csavarokat az idealista államgépezetből! S hogy képes voltam lerombolni a tiszteletre méltó szofisták mindentudó hírét, de ez még nem jelenti az én igazamat, csak annyit, hogy ravaszabb és rátermettebb voltam náluk. A fehéret feketének tudtam feltüntetni. Az idők jele... S miután állandó rendszerváltozásokkal és hazaárulással bemocskoltátok az igazság mindenféle értelmét, engem tettetek meg bűnbaknak: hogy tanításommal és gúnyo-

lódásaimnal megrendítettem minden bizalmat az állampolgárok lelkében a törvények iránt.

19. §. Tehát én is szofista voltam! Bár lettem volna! Súlyos teherként nehezedik lelkemre, hogy amikor kigúnyoltam színpadias szónoklataikat, egyszersmind nagy igazságaikat is ostoroztam!... S mikor végre sikerült keresztülvinnem, hogy elűzzétek őket, nekiültem és elkezdtem gondolkozni tanításaik felett. Micsoda pusztítás ment végbe bennem! Nagyon sajnálom, hogy nem jutott rá időm, hogy feltárjam lelkemet a világnak, mielőtt még egy maroknyi földet rám hajítva elhallgattatnátok, mindörökre. Ajaj! Védőbeszédem végén még meg találok feledkezni a férgekről, melyek már jó ideje nyüzsögnek bennem.

20. §. No lám, a politikus is megérkezett. Elöl jár villámszóró szeme, hátul meg ő maga. Mielőtt lába lépne, szemével vizsgálgatja a hídtartó deszkákat, akár az öszvér. Szárazan köhint egyet, hogy visszaforduljunk és ránézzünk. Velünk van néhány barátja is. Jó napot kívánunk neki, s ő közelebb lép. Igen szívélyesen s erősen szorongatja kezünket. Ilyen erős kézzel tartja a Hajó kormányrúdját is. Szeret bennünket és feláldozza magát értünk! A mi kedvünkért markol az állam pénztárába, hogy nekünk juttasson belőle, kedvünkért tapossa lábbal a törvényeket, hogy megmentsen minket. Ő tanított meg a bíróságon hamisan esküdni és megszegni üzleti szerződéseinket. Mivel nagy kulák, tehát nagy hadvezér is. Ha győznek a katonák, ő aratja le a dicsőséget. De ha vereséget szenvednek, őt semmi baj nem éri. Nem ő tehet róla, hanem amazok... majd mindjárt meg találom mondani, ki tehet róla. Ha pedig elárulta a sereget az ellenségnek, s eladta nekik a várakat, és elsőnek futott el a csatamezőről, ki emelhetne vádat ellene? Ő a Közvádló! S ha elmaradtam volna a társaságtól, és elébe járulva azt mondtam volna neki: „Tódor úr, miért vagy te ilyen szennyes?" — szemecskéi mélyen visszahúzódtak volna üregeikbe, mint a macskától megrettent egerek. Sóbálvánnyá vált

volna Tódor úr! Miféle Tódor úr? Lükónról és Anütoszról beszélek, kedvesem!

21. §. A láthatár azonmód elsötétül. Barátai és brávói máris nekigyürkőznek. Lopva a pillantását keresik, és várják, hogy intsen nekik. Ő azonban nem olyan esztelen. Tréfának veszi szavaimat, és felkacag. Tudjátok, miért? Vastag karjaimat méregeti, melyekkel eddig már sokaknak elláttam a baját. Később egyre többen tömörülnek körém, hogy fedezzenek. Nem filozófusok, nem is barátaim, szennyesek, akár ő. Politikai ellenlábasai ezek. Erre nevetve visszahúzódik övéivel együtt. „Várjál csak — mormolja magában — majd ott csapok le rád, ahol nem is gyanítod."

22. §. Akik ravaszabbak emezeknél, ügyeltek rá, hogy a kedvemben járjanak, nehogy szidalmazzam őket. „Nagy filozófus"-nak tituláltak, s a legkülönfélébb ajándékokat küldözgették házamba: húsvétkor piros tojást meg kalácsot, újévre malacot, júliusban Mániból való fűrjeket, névnapomon aranyhalat, fügét, demizson borokat és virágot. Én mindent visszaküldtem... hiába kiabált Xanthippé, hogy nevetségessé teszem magamat. Az istenfájukat! Be akarták tömni a számat! Meg is pukkadtam volna.

23. §. Amikor Periklész meghallotta, mennyit fecsegnek rólam, meghagyta Aszpasziának, hogy hívasson a palotába. Ő meg Alkibiadészt küldte hozzám. Szeghettem-e kedvét a szépfiúnak és a hatalmas fejedelemasszonynak? Elmentem, azzal a céllal, hogy összeveszünk. De bármit is mondtam nekik, nem tettek ellenvetést. S mikor elítélőleg nyilatkoztam az „olümpiai Zeusz"-ról, amiért annyi romantikus zagyvaságot fecsegett összse nektek halotti beszédében — Periklész nevetve ingatta kopasz fejét, és rávett, hogy szidalmazzam ellenségeit, és borsos történeteket meséltetett magának. Maga Aszpaszia is nevetve simogatta meg isteni liliomujjaival ezt az ócska kabátot, amit itt láttok, s ezt mondta: „Vesd le, szegénykém, hadd foltozom

meg." Nagy cécót csaptak velem, és figyelmesen, csodálattal hallgattak. De nem ez az oka, amiért nem szidtam Periklészt. Szavát adta, hogy bárhogyan is áll a dolog, megbékül a peloponnészosziakkal és véget vet a háborúnak... Most látom, hogy csak gúnyolódott velem. Az egyetlen, aki életemben becsapott. Még most is háborúzna, ha élne. Hatalom és háború — elválaszthatatlanok egymástól. De látom, eltértem a tárgytól... Üreges bőbeszéduűség, bocsássatok meg!

24. §. Hát a költőcskék? Ezek a hím-Püthiák, akik régi jó komák módjára csevegnek az istenekkel... Karcsúak, mozgékonyak, törtfényű a szemük, s illatot árasztanak és csilingelő kacagást hallatnak maguk körül; hirtelen megtorpannak, kimeresztik szemüket, s fényes nappal is a csillagokat bámulják. E pillanatban az istenek angyalai alászállnak az égből, s a Bárgyúság Olümposzára hívják meg őket! Ott becsípnek, itt meg jósolgatnak. A vers mágiájával megváltanak bennünket a hiábavalóság bilincseitől. Ők adnak örökkévalóságot mindannak, amit csak leheletükkel megérintenek. Hála nekik, jobbá lesz a világ, s a lélek meg az Isten uralkodik a földön. — Mint például ez a Melétosz... Ha tehát pillantásommal elcsípve így üdvözöltem volna őket: „Mit édes-keserveskedsz itt nekem, Marika?" — megorroltak volna ők is, barátaik is. S lám, mert így fordultak a dolgok, halálos fővádlómmá lett ez a Marika-Melétosz.

25. §. Közben maró epigrammákat gyártottak rólam, melyek megtették kis sétájukat a szűk sikátorokban éppúgy, mint faluhelyen. Addig-addig, hogy egyszer Arisztophanész — az egyetlen, aki méltó a költő nevére, mivel embergyűlölő volt és hajthatatlan — színre vitt engem. Én, mint a *Felhők* főszereplője! Nevetett a közönség, én pedig büszke voltam... míg végül arra kényszerítettek, hogy egy székre ugorjam, hogy lássanak. Ettől kezdve „érdekes" ember lettem. Egész Hellasz rólam beszélt... Eddig azt sem tudták, hogy létezem, számba se vettek. Az előadás után barátaim elvittek a kocsmába, hogy meg-

ünnepeljük dicsőségemet. A sárga földig leittuk magunkat, és sikamlós dalokat énekeltünk... Hajnaltájban tértem haza. Lábujjhegyen osontam be, hogy Xanthippé meg ne orrontsa. De hiába! Felserkent és rákezdte a szóáradatot... „Tudod-e — mondom neki — hogy mától kezdve én vagyok a legnagyobb ember az egész... világon? (Így mondtam, hogy megszelídüljön.) Te meg mindig csak pofonokkal, meg rúgásokkal tiszteltél!... Darabot írtak rólam..." Megdörzsölte szemét, egy kis ideig állva maradt, majd életében először megölelt, megcsókolt és „aranyom"-nak szólított. De reggelre már megbánta. „Nézz valami tisztességes munka után... hogy kinevezzenek valahová... ezeket pedig hagyd el... Vén paralitikus... Műveletlen alak..."

26. §. Amit most elmeséltem nektek, mindennap megismétlődött. Legszívesebben kiszaladtam volna a világból... Alig vártam, hogy lemenjek a sok alakú, ezerszer változó tengerhez, a szeretőhöz, akivel nem lehet betelni. Hogy belevessem magam, megöleljem és leszálljak a mélybe, nagyon mélyre, a Nereidák és Tritónok társaságába. S aztán hemperegjek az áttüzesedett homokban, elnyújtózzam a napfényben, s megtáncoltassam a napsugarakat kerek pocakomon... A félreeső sikátorokon át, a falak mentén az Itóni Kapuk felé vettem tehát utamat. Ott aztán féllábra álltam, és levettem az egyik sarumat, majd a másik lábamra nehezedve levettem a másikat is. Mindkettőt hónom alá szorítottam, hogy talpuk ne rongálódjék szükségtelenül, s egy-kettőre leereszkedtem Phaléronba. Néha előfordult, hogy valami trágyába léptem (tele vannak vele a lakónegyedek és sikátorok). A kutyára mondom! — dörmögtem. — Jobb neked trágyában lépkedned, mint egész nap koldusok és hazugok, „hellének hellénei" között botladoznod!

NEGYEDIK RÉSZ

1. §. Meguntam már játszadozni veletek, itt az ideje, hogy filozófiámat is kifejtsem... Mit vágtok ilyen savanyú képet? Nem tetszenek a teóriák, mi? Jobban szeretnétek valami trágár históriát hallani. Így hirtelenében... talán azt, hogyan vetett rám szemet Theodóté. De nincs rá időm. Mielőtt méghalok, feltétlenül el kell híresztelni, hogy Szókratész belátta tévtanait és bűnbocsánatot tartott... Csakugyan, azt mondtátok Theodótênak, hogy nem szívlelhetem a nőket — én! Emiatt elkeseredett. Becsületbeli ügyet csinált belőle, hogy sikert érjen el nálam. Minden alkalmat megragadott, hogy villájába hívjon, s hogy filozófiáról beszélgessünk. S valahogy mindig úgy esett, hogy éppen fürdött vagy olajokkal kente magát, vagy anyaszült meztelenül új táncait próbálta előttem. „Mint felsőbbrendű ember — jegyezte meg — nem értesz félre..." Azután hanyatt fekve végignyúlt a díványon, maga mellé ültetett, s miközben forró és fénylő keble gyorsan hullámzott le s föl — én a lélek halhatatlanságáról beszéltem neki. Hirtelen félbeszakított a mondat közepén, és így szólt: „Hatvankilencféle módját ismerem a szerelemnek." Mire én gondolatokba merültem. „Mi bajod?" — kérdezte. „Azon töprengek, hogy a hatvankilenc közül melyik... a legfilozofikusabb — tehát a tökéletes..."

Hangok: „Melyik az? Melyik az?"

2. §. Látjátok, néha nem árt, ha a filozófiához is értünk. Ugyanúgy faggatott Theodóté is, mint ti az imént: „Melyik

az?" Míg egy napon, hogy végre megszabaduljak, azt mondom neki: „Ez: először irgalmatlanul verd el a nőt, s amikor jajgatva és egész testében remegve fetreng a földön, fordítsd hanyatt..." Mire ez ördögi nő szorosan rám csimpaszkodott, s pilláit lankadtan félig lehunyva, aléltan suttogta: „Üss hát."

3. §. Mindezt nem csupán azért mondom el, hogy bosszantsalak benneteket. Ilyenformán akartam nektek beadni filozófiámat. Megint savanyú képet vágtok? Klasszikus-kori hellének — és félünk a gondolattól? Csillapodjatok! „Zeusz bírái"-hoz, hiszen ti is azok vagytok, nem illik, hogy fejeteket fájdítsátok... Ami jókedv-fölöslegem még van, azzal most kigúnyolom saját filozófiámat. Eszes athéni létetekre legalább félig-meddig megértitek majd, hogy miként a szerelem dolgaiban, az ún. „magas kérdések"-ben sincs „abszolút műfaj".

4. §. Először is: nem vagyok filozófus. Nem alkottam semmiféle saját „rendszert": fényes templomot a Gondolatnak, oszlopsorokkal, csillárokkal, Szent Szószékkel és Szentek Szentjével. Mindössze megtaláltam a magam gondolkodásmódját. A Föld Köldöke, a gőzölgő és botránkoztató, rólam mint bölcsről, és nem mint filozófusról állított ki bizonyítványt. És nem a világosan érthető Püthagorasszal, Empedoklésszel, Anaxagorasszal és annyi más filozófussal hasonlított össze, hanem két költővel, Szophoklésszel és Euripidésszel! Úgy látszik, őket is kisebbíteni akarta, hogy kevesebbet tudnak az én „semmim"-nél, de engem is, amikor egy sorba helyezett két hírneves „levegőszónok"-kal — őket a szív, engem a gondolat birodalmában. Még barátaim sem szólítottak filozófusnak, hanem „mester"-nek vagy „elnök úr"-nak.

5. §. Delphoi isteni Füstje, mely engem az egész földkerekségen a legbölcsebbnek reklámozott, nem tréfált. El akart vakítani! El akarta hitetni velem, hogy megtaláltam az Igazságot, nehogy újra keresni kezdjem, s egy napon aztán csakugyan megtaláljam — félt hatalmas koponyámtól. (Még a halhatatlan

urak számára sem hasznos, hogy a földi lények megtudják az igazságot.) Mikor pedig látta, hogy mégis kezdem már pedzeni, nem vesztegette idejét: sűrű-sötéten agyatokba fészkelte magát és megzavarta fejeteket, hogy elpusztítsatok... S ha Loxiasz mégis komolyan mondotta rólam, hogy a legbölcsebb vagyok, bizonyára úgy értette, hogy — az voltam az emberek között, ami ő az istenek körében: az első gúnyolódó.

6. §. Amikor még mint taknyos gyerkőc a piacon ődöngtem, s hallgattam a nagyok beszédét, mindig megütköztem azon, hogy bármilyen kérdésről vitatkoztak, legalább negyvenféle véleményen kaptak hajba, s valamennyi helyesnek *látszott.* A szofisták szemmel láthatóan azt bizonygatták, hogy valamennyi helyes is. Kezdetben éretlen fővel, később pedig fejlődő értelemmel is mindig arra törekedtem, hogy megtaláljam az egyetlen igazságot, amely mindenütt és mindenkire érvényes, tehát örökkévaló és változatlan, idő, tér és emberek fölötti, vagyis abszolút. Valami istenit kellett volna magában foglalnia, „ideá"-nak kellett volna lennie. Nem a hazug és mulandó külső világban kellett volna tapogatóznunk, hogy rábukkanjunk, hanem inkább nem-anyagi és halhatatlan lelkünk mélyén. A lélek mélységeiben eltemetve alusznak az eszmeigazságok, melyet az *érzelem* színezte *vágyak* és a *vágy* színezte *érdekek* rétegeztek rájuk. Nehéz dolog lett volna tehát ezeket ismét napvilágra hoznunk. A bába mesteri tudására lett volna szükség. S az évek folyamán az állam bábája lettem. Megmarkoltam az emberek lelkét, hozzáértően meglazítottam, s szükség esetén benyúltam hatalmas kezemmel és fogóimmal, hogy világra segítsem a gyermeket. Újjászültem az igazságokat, ó, athéni férfiak, ezért lett tele föld, ég és tenger a hazugság felhőivel.

7. §. Miért? Nyomkodva és lazítva a lelkeket, hogy isteni elemeik napfényre kerüljenek — kihányattam velük a rájuk rakódott rozsdát: Isten, Jóság, Igazságosság, Haza, Szépség és a többi, melyek közül egyik sem első elv, de nem is végső cél

— nem az istenek adománya, de nem is az elme hősi teljesítménye — mindegyik időleges teremtmény értelme is csak átmeneti és megfoghatatlan, alantas eszköz csupán, melynek segítségével minden egyes uralkodó faj elvakítja az alája rendelteket és megfojtja lelküket. Mi, emberek, két táborba tartozunk. Egyikben parancsolnak, a másikban végrehajtják a parancsot. Ott henyélnek, itt fáradoznak — amott látnak, emitt szemükön ellenzőt hordanak: azok jóllakottak, ezek nevetség tárgyai.

8. §. Életünk belebonyolódott egy elv hálójába, melyet még születésünk előtt állítottak számunkra. Oktalan gyermekként, míg felcseperedünk, otthon, az utcán és az iskolában — mindenütt az „erősebb érdekét" tanuljuk, anélkül, hogy megkérdeznénk, mi a *jó* és mi a *rossz*. Mint tizenhét éves ifjak, friss és vidám lélekkel, meghatottan, rekedt kappanhangon esküszünk a szent Kötelezettségekre és az Eszmékre — „az erősebb érdekére". Amikor elbocsátanak a hadseregtől, és szavazati jogot kapunk, megint csak ugyanazt halljuk — és szajkózzuk — a piacon, a bíróságon, a népgyűlésen, a színházakban — „az erősebb érdekét". Mivel pedig kicsik és nagyok, tegnap, ma és holnap, mindnyájan ugyanazokban a dolgokban hiszünk, ez azt jelenti, hogy vannak „az égi aithérből született" törvények. Így vonszoljuk magunkat, gondolkozás nélkül, végzetes utunkon, egymáshoz kötözve, s bizonyosak vagyunk benne, hogy „az erősebb érdeke" a mi érdekünk is. Érdekünk, hogy meg legyünk kötözve, ahelyett, hogy szabadok lennénk, érdekünk, hogy jogtalanul bánjanak velünk, ahelyett, hogy bosszút állnánk a jogtalanságért. És ha hirtelen akadna valami vakmerő őrült, aki késsel rontana a Farkasra, hogy belét kihasítsa, mi testestül-lelkestül elébe vetnénk magunkat, hogy felfogjuk a gyilkos szúrást. S ha valamikor úgy hozná a rossz sors, hogy nem lenne Farkasunk, rögvest rohannánk, hogy másikat, még gonoszabbat találjunk, hadd faljon fel bennünket.

9. §. Ilyen igazságokat segítettem világra a Nyáj lelkéből. Igazságokat, amelyek idővel, a megszokás folytán, szinte ösz-

tönszerűleg, az éhségnél, a szerelemnél is erősebbekké válnak. Ugyanezzel a bábáskodó művészettel olyan dolgokat is kihozhattam volna a lélekből — hiszen már kezdtek mindentudónak tartani! — amelyek nincsenek is benne, ahogy a kínai vándorbűvészek is férgeket varázsolnak elő a megaraiak szeméből. Erre azt mondjátok: a férgeket előbb látod, és csak aztán hiszel bennük. Hanem ami az ideákat illeti!... Ó, athéni férfiak, ezekben előbb hinned kell, és csak azután látod meg őket. Ha valamelyik megszállott vénasszony kiáltozni kezd a templomban, és X. szentre mutogat: „Nini, mozog! Jelet ad nekünk!" — a többiek mindnyájan maguk is látják a mozgást, a könnyeket és jeleket, és maguk is hallják a szobor hangját és fenyegetőzéseit.

10. §. Ez aztán a csoda, úgy bizony! A leghétköznapibb csoda azonban akkor történik, amikor az ember maga plántálja önnön lelkébe, amit meg akar találni benne. Később pedig, ha a logika körmeivel leás, meg is találja úgy, ahogyan szeretné. Hajdanában az istentelenek valamely ciprus tövébe vagy egy forrás mellé temették el a szentképet, azután meg álmot láttak, hogy azon a helyen nyugszik évek óta eltemetve a „szent", és most kiabál, hogy kijöhessen. S felbolydítva a falu népét, gyertyákkal és füstölőkkel odavonulának, s újra kiásván a képet, illattal lőn terhes az egész vidék. Hamarosan kápolna épült, a perselyek megteltek fillérekkel, a korsók meg olajjal, a hajdani istentelen pedig áldást osztogatott, mint „az isteni kiválasztás eszköze".

11. §. Ilyen csodatételekkel alapoztam meg a Látomások Birodalmát a Siralom Völgyében. Vakká tettem a Gúnyt, és így hasznára voltam a Jogtalanság rendszerének, a következő axióma alapján: „Mentől vaksibb a Gúny, annál peckesebben sétál." Nem kellett volna tehát megölnötök. Jönnek még más idők, amikor az „erősebbek" nem azért fizetik majd a kínaiakat, hogy elővarázsolják, hanem hogy belevarázsolják a férgeket a megaraiak agyába és lelkébe, s hogy csodákat tegyenek,

vagyis megtanítsák a gyermekeket, de a nagyokat is, hogy „atyánál, anyánál stb. tiszteletre méltóbb és szentebb a kizsákmányolás". Így azután a gondolat és akarat léttelenségének kék kodébe burkolva, a nép nem jártathatja nyelvét, agyát és kezét.

12. §. A lélek, mely az abszolút magasságokban honol és kartáncot lejt az orok lényegekkel, remeg, hogy meg ne érintsék a természet és az emberek torvényei: rútság, relativitás és pusztulás. A test sárba ragadva — a lélek mindig távol... Nem érez fájdalmat, nem hal meg, nem szenved jogtalanságot. Nem szegül ellene, hiszen szabad. Filozófiám osztokéjével dofkodtem az egyugyűek nyakcsigolyáját, s így biztosítottam az eszesek szórakoztatását. Mi jott hát rátok, hogy megoltök? Látom a jovő államait, ó, athéni férfiak! Istenné teszik az éhséget, a fájdalmat és a bárgyúságot — bearanyozzák, datolyával és dióval tomik a tanítókat, akik bolondítják a népet, hogy vesse meg az anyagi világot, s a „szellem világától" várjon kárpótlást.

13. §. Ám legyen, tévedtem az elméletben — nem tévedtem azonban a kozéleti férfiak megítélésében. Ők pedig, hogy elintézzenek, egyszerre istentelennek kiáltottak ki. „Szókratész kigúnyolja az isteneket, és mindenhatóságukat a város ellen ingerli." Én voltam az oka, hogy az istenek kivonultak Athénből, s az Akropolisz szikláját, valamint lelketek Akropoliszát is az Erinnüszok fogainak és kormeinek kénye-kedvére hagyták. Ha vízözonszerű jégeső pusztítaná el a vetést, ha hamu hullana a terményekre, filoxéra a szőlőre, rozsda a borsóra és babra, ha himlő rontaná meg a szárnyasokat, száj- és körömfájás a teheneket, takonykór a lovakat — ha tűz ütne ki a szegénynegyedben, s a nyomorultak hajléktalanná lennének — ha a Fekete-tengeren két-három hétig dúlna a vihar, s a hallal és gabonával telt hajók elsüllyednének, és éhezne a nép — s ha gyászos híradás érkezne, hogy „vitézeink" a világ másik végén legyőzettek, s fekete ruhát oltenének az anyák — ki lenne az oka?

14. §. Ki más, mint az istentelenek! Ha filozófiámmal meg nem haragítom a halhatatlanokat, ránk küldenék-e majd Kr. e. 430-ban a pestist? De hát akkortájt én már régen nem is filozofálok! S ha Kleiniasz fia barátaival nem a Hermész-szobrok fejét töri be, hanem a tietekét, vajon ránk szakadt légyen-e a szicíliai szerencsétlenség? S ha az arginuszai hadvezérek nem lettek volna istentelenek, vajon feje tetejére állítja-e Nemeszisz a tengert, hogy ne tudják összeszedni a vízbefúltakat? S mivel én annak idején — emlékeztek rá? — fölmentettem őket, megnyíltak az egek, hogy forró vizet zúdítsanak ránk, hogy megégjünk, de végül mégis megszánták — (az egek!) a Harminc Zsarnokot! Íme: ki a felelős minden értelmetlen őrültségért, amint beszédem harmadik részének 21. paragrafusában megígértem, hogy kifejtem nektek.

15. §. Ilyenformán istentelenségemmel és árulásommal kiszolgáltam a fent említett Hazát és Vallást — mindazokat, akik e nagy eszmék emlőin nevelkednek. Politikusok, papok, tanítók az én rovásomra írtak minden méltánytalanságot, becstelenséget, ami őket érte, minden természeti csapást, a Végzet megannyi visszásságát. Ha én nem leszek, utánanéznek majd, hogy találjanak egy másik Szókratészt, hogy a közvélemény szent keresztelő medencéjében istentelennek és árulónak kereszteljék. Valahányszor szorít a kapca, szükségük van rá, hogy engesztelő áldozatul az őrjöngő tömeg fogai közé vessék. A Nyáj egyetlen pillanatig sem élhet Farkasok nélkül, a Farkasok pedig istentelenek és árulók nélkül.

16. §. Mindannyian azon nyavalyogtok, hogy elfajult a világ. Melyik világ? A hegyek és az égbolt? Ezek sose változnak. Az a két-három istentelen? Levágjátok fejüket, és azonmód helyrebillennek a dolgok. Íme a világ — a ti birodalmatok, ó, athéni férfiak! Valamennyi írott és íratlan törvényetek: istenfélelem, a törvények tisztelete, a szép szeretete és férfias bátorság: döglött dobok módjára mind ott rothad a Szakadékban, a meggyilkolt rabszolgák társaságában. Hazugság, tolvajlás és

becstelenség, íme, az Állam „daimónjai" — a belső gazdagság", mely olyan magasra emelt benneteket! Később pedig megjelent az én daimónom (új daimón), hogy új életre keltse e dögtetemeket, s a filozófia nádsípján hasukba fújtassa az „igazság szellemét", hogy tiszta eszmékké tegye őket, időtől és emberi cselekedetektől sértetlenekké a végtelen Értelemben!

17. §. Ha megkötözzük a lélek vak mozdulatait, hogy logikai parancsokká tegyük őket, vagyis átvetítsük az öntudatlan utánzás és megszokottság állapotából a megvilágosult gondolati és akarati szférába — azonnal végük, már meg is öltük őket. De még így is hasznotokra voltam. Mivel hagytátok, hogy a „nagy lényegeket" elrágcsálják a csatornák és árnyékszékek patkányai, én figyelmeztettelek, hogy ezen nincs mit nevetni vagy büszkélkedni, és nem kell azt hinni, hogy a legnyilvánvalóbb csaló egyúttal a legokosabb athéni is! Megtanítottalak benneteket, hogy nevüket saját érdeketekben tiszteljétek; s az asszonyok, gyermekek és rabszolgák előtt még az árnyékukat is tömjénezzétek, nehogy levegőhöz jussanak, s egy szép napon kiálljanak a térre, s még nálatoknál is gonoszabb dolgokat cselekedjenek. Megtanítottalak benneteket, hogyan kell az istenek és törvények nevében istentelenkedni és törvénytelenséget elkövetni.

18. §. Lám, egyszerre minden eszembe jut most! De arról sem feledkezem meg, hogy te is, meg te is, ez is, meg amaz is... valamennyien egyetértettetek azzal, amit mondtam nektek, s üres fejeteket lesunytátok a Bagoly és Mómosz előtt. Elég mindössze három szót szólanom, hogy kimutassam, menynyire a Haza javáért dolgoztam, s azért, hogy a polgárok jóllakottakra és kigúnyoltakra különüljenek.

a) *Bebizonyítottam,* hogy lelkünk halhatatlan! Tehát van lélek! Az ő kedvéért van (illetve kellene hogy létezzék) az államhatalom, a törvények, a papok és istenek. Az istenektől és a törvényektől való félelem tart vissza bennünket

attól, hogy pokolra adjuk lelkünket... és hogy börtönbe kerüljünk. Athéni férfiak! Ha nem volna erőszakra épült államhatalom, akkor sem istenek, sem papok, sem halhatatlan lélek nem létezne! Az élet megkínzottjainak hinniök kell, hogy örökké örülni és uralkodni fogunk — mindössze meg kell halnunk előbb. Nem illik kezünkkel visszavennünk azt, amit az urak hatalommal és ravaszsággal, vagyis a mi fegyverünkkel, a mi szavazatunkkal vesznek el tőlünk. Őket majd megbüntetik az istenek a másvilágon. Szurokkondérban főnek majd örökkön-örökké. De ha mi büntetjük meg őket, akkor gonoszakká válunk, elveszítjük lelkünket, és mi fővünk majd a kondérban!

b) Nem levegő-beszéd, de márvány tartópillér volt az én tanításom. Ezért adtam neki négyszögletes formát: „Jobb, ha velem történik igazságtalanság, mintha én jogtalankodom." Ez a tartópillér aztán még jobban megerősödik a homokban és a vízben, azaz a gyengék lelkében. Minél megalázottabb egy ember, annál határozatlanabb, minél fáradtabb, annál kevesebbet lélegzik, gondolkozik, és annál kevésbé indulatoskodik. Nagy bátorságra és önbizalomra van szükség, hogy ellenszegüljünk az igazságtalanságoknak, de még annál is nagyobbra, hogy magunk kövessünk el jogtalanságot. Ha egyszer megtanultuk, mi a félelem, nem akarunk jobban félni. A tanácstalanság édességére hagyatkozunk, s a fájdalom önzésére. S az ember nemcsak azt nézi ölbe tett kézzel, hogy elvegyék tőle, amije nincs, de még ahhoz sem nyúl, amije van: tartózkodik saját ételétől, az italától és a nőktől — gyűlöli a napot, a tengert, az erdei levegőt, a mozgást, és valósággal keresi a betegséget, a gyötrelmeket, a mosdatlanságot, a hallgatást és a halált, hogy bejusson a Paradicsomba. „A fájdalom nemesít." Magasan égnek emeltem tehát s a Nyáj számára zászlóként lengettem a fájdalom örömét. Akik nem tudták elviselni a fájdalmat, azokról is gondoskodtak Szolón törvényei: felépítették számukra Aphrodité Pandémosz félre-

eső szentélyeit. Ott bent bárki igen olcsón megvásárolhatja a tökéletességet, vagyis az önfeledtséget.

c) Ugyanezt a nézetemet más formában is kifejezésre juttattam: „Tudatosan senki sem gonosz." Ez annyit jelent: ne büntessétek a jogtalanságok elkövetőit, nehogy — jogtalanságot kövessetek el ellenük. Hiszen ártatlanok! Nem tudják, hogy rosszat cselekszenek! Türelem! Ha megtanítjuk őket arra, mi a rossz, mi a jó — akkor többé nem lesz gonoszság és jogtalanság a világon, s a jóság uralkodik majd... Iskolákra van szükség. S ezeket az iskolákat a jogtalanság bajnokai fogják felépíteni. Tudjátok, miért? Jóság, igazság meg kötelesség — ez az egész vagyonkájuk. Ők maguk fogják tehát megtanítani a nép gyermekeit, hogy ne szálljanak szembe a jogtalansággal, ha majd felnőnek.

19. §. Ily módon filozófiámmal alátámasztottam az egyenlőtlenség rendszerét, az „erősebb érdekét". Emiatt aztán igazán nem kellett volna megölnötök. A jövendő államai jobban tudják majd, mit kell tenniök. Templomi Szószék, Iskolapad, Újság és Gumibot — testvériesen együttműködnek majd, hogy az állampolgárokat jóllakottakra és nevetséges kisemmizettekre osszák, s hogy az „osztályok harmóniája" alapján összeegyeztessék az összeegyeztethetetlent. Ennek a „harmóniának" első mestere én voltam, még akkor is, ha istentelenség vádjával pusztíttok el. Holnapután a keresztények vallásukká teszik tanításaimat. Istenük prófétájaként tisztelnek majd, és kopasz fejem búbja fölött fénylő aranyglóriával festik meg képemet templomaik számára.

ÖTÖDIK RÉSZ

1. §. Nem a Pokol szulotte volt az én daimónom, mely elsáncolta magát lelkemben, hogy gáncsot vessen nektek, s gonoszul gyotorjon benneteket. Sokkal rosszabb annál! S ahogy talán a vádlók is rájottek, egyáltalán nem volt új. Az ősrégi Nyájontudat, az eredendő szolgaság volt az, ami lelkemet a tiétekkel osszekapcsolta, és szilárdan tartotta, a torvénytelenek államának megvíhatatlan váraként. Nem vezérlo angyal világosított meg — a Kozhazugság őrző angyala vakított el. Az „erősebb érdeke" volt az, ami az istenek akaratává és az Ige hangjává lett bennem. Fold alatti és titokzatos félelem volt, a „Ne" és a „Vissza". A ti daimónotok volt ez, ó, athéni férfiak, s hatalmasabb lévén, sokkal gonoszabb is volt.

2. §. Hogy gyűlolom-e? Ó! Bárcsak átadhatnám őt hazafias duhotoknek, hogy kiszúrjátok szemét, levágjátok orrát és fulét, sistergő olajat ontsetek, darabos sót szórjatok sebeibe, hogy hatalmas szogekkel patkót verjetek a talpába, s karóhoz kotozve lelocsoljátok petróleummal és szurokkal és meggyújtsátok, mint a torokot szokás! Ez terelt, osztokélt és kotozott engem a „legjobbak" Demokráciájának szekeréhez, hogy mint a lovak, alva poroszkáljak a megszokás egyenes országútján, és ne térjek le az útról. Ez ostoroztatta s gúnyoltatta ki velem a torvénysértőket, ahelyett, hogy a torvényeket ostoroztam és gúnyoltam volna — ez az oka, hogy megaláztam az eszme híján valókat, ahelyett, hogy szánakoztam volna rajtuk. Néhány hónapja azonban már lemondott rólam a daimónom, ó, athéni fér-

fiak. Mivel úgyis meghalok, visszatért az Állambiztonsági Szervek igazgatóságához, hogy letegye a szolgálatot, és hogy előléptessék!

3. §. Amikor Periklész azt mondotta nekünk, hogy az állam ereje és jóléte egyszersmind a szerencsétlen sorsúak üdve (ereje és jóléte) is, nem akartam elhinni, hogy gúnyolódik. Mit értett vajon azon, hogy állam? Valamennyiünket? Bizonyára nem. Ha mindnyájan boldogok vagyunk, senki sem szorul arra, hogy megváltsák. Világos, hogy a néhány pénzeszsákra és politikusra gondolt, egyszóval az eszesekre. Mikor ők zabálnak, mi lakunk jól, s ha ők kincseket gyűjtenek, mi gazdagodunk meg, s amikor ők még jobban meggazdagodnak, mi még nyomorultabbá leszünk, s amikor az ő vagyonuk forog veszélyben, mi veszítjük el az álmunkat!... Amint látjátok, Athén első politikusa és pénzeszsákja a kótyagos tömeg szeme láttára magasztosította kötelességgé, a többség — a Haza — nagyszerű dicsőségévé a kevesek becstelenségét. Háború folyt akkoriban, életünket kellett adnunk a „legjobbakért", ha meg akartuk menteni örökös éhségünket, s ha enyhet adó álmunkat örökkévalóvá akartuk változtatni!... Értitek? Bizonyára, hiszen éppen ezt magyarázom most nektek. De akkoriban a Nyáj hangja bennem — a daimón — nem engedte éreznem. Sőt, inkább úgy találtam, hogy jól beszélt az öregúr, hiszen mindez egybehangzott az — abszolút Logikával!

4. §. De amint lazulni kezdett a csavar, s lelkemben sejteni kezdtem, hogy nem ítélek helyesen, s hogy a fejemben víz van — ez a ti őrangyalotok szorosra húzta a gatyamadzagot, kitárta szárnyait s aztán sss!... fogcsikorgatva elrepült. De megint csak nem volt nyugovásom. Alighogy elszelelt, máris újabb szú kezdett rágni. Tudniillik: bűnbánat a rossz miatt, amit kortársaimnak és az eljövendőknek okoztam — ami meg nem szűnik — amíg csak a jogtalanság és a hazugság uralkodik a földön. Éjjel-nappal gyötrődtem. Helyre kellett volna hoznom

a bajt. S íme, mit tennék, ha nem előztök meg és nem pusztítotok el...

Torka kiszáradt. Kért egy pohár vizet, de hol a pohár és hol a víz! Egyik tréfás kedvű hallgatója odakiáltotta neki: „Nem innád ki a vízórát, hogy végre befejezzük?" Hahota és zaj. Sokan, akik eddig aludtak, most savanyú képpel felriadtak és morgolódni kezdtek. Mások felemelkedtek és intettek a teremőrnek, hogy mondja meg, mennyi víz maradt még az edény felső részében. A teremőr fölébe hajolt, majd jobb kezét magasra emelve, nagyujját kétszer-háromszor elhúzta mutatóujjának második ízülete fölött. Szókratész nyelt egyet és így folytatta:

5. §. Tanításaimért aranyba kellett volna foglalnotok és leborulva imádnotok. Ellenben mindazért, amit ezután cselekednék, ha életben maradnék, igazság szerint nem csupán megölnötök kellene, hanem elevenen megtörnötök mozsárban, ahogy Nearhosz türannosz fogja megtörni az eleai Zénónt, hogy megtanulja: hirdetheti az erényt, amennyire csak jólesik neki, de egy szót se szóljon a vezetők aljasságáról. Nyelvemet kellene kivágnotok, ahogy Antipatrosz király vágja majd ki Hüpereidész rétór nyelvét, hogy megtanulja: hazáját eladhatja ugyan, de az már mégsem illik, hogy az idegen zsoldfizetőt is szidalmazza... Most már csakugyan veszélyes lennék a közrendre, az „erősebb érdekére". S holttestemet messze hajítanátok, a Korinthoszi-csatornába vagy Kitharion valamelyik szakadékába. — „Ne temettessék attikai földbe!" Nincs nagyobb becstelenség és árulás, mint ha kimondod az igazságot...

6. §. Elmennék tehát az athéni nyomornegyedekbe, Attika földhözragadt falvaiba, Kavó Oszlopaitól egészen Kunturáig, s Kuluritól egészen Kapandritiig. Lemennék a tüdőbajjal teli, poloskáktól hemzsegő, sötét odúkba, bemennék a szegénység kis boltjaiba s a kikötőbe, a szennyes és bűzös szénszállítóhajókhoz. És így szólanék: „Szabad polgárok! Ez a vidék, még

ha Szküthiában volna is, ahol pedig ritkán bukkan elő a nap a fekete fellegek, a soha el nem olvadó hóréteg mögül, a legszebb volna valamennyi vidék közül, mert ide húz a szívetek. Ez a haza. A ti hazátok, bár semmi sem tiétek benne: szántóföldek és paloták, hajók és pénz, istenek és hatalom, gondolat és akarat — számotokra minden idegen! Csak keveseteknek jut annyi hely, ahol, míg éltek, meghúzhatjátok magatokat, s ahová elföldelnek, ha meghaltok — és annyi szabadság, hogy elvégezzétek szükségeteket a folyóparton, ha nincs a közelben rendőr... S amikor tekinteteteket a távolba, a kék színű tengerbe mélyesztitek, ahol jönnek-mennek a hajók és fregattok, szállítván a gabonát, ércet, selymet és asszonyokat, a Nílus torkolatától a Kimmériai Boszporosz felől és Héraklész Oszlopai mellől — azzal büszkélkedtek, hogy mindez a tiétek, hiszen „nemzeti" vagyon! És nem gondoltok arra, hogy mindeme javak csak kevesek kezén gyűlnek össze. A perzsák, a peloponnészosziak, thébaiak és korinthosziak csak egyszer ölnek meg benneteket, de a testvéri kezek egész életetekben szorongatják ádámcsutkátokat, és orvul meggyilkolnak minden napon. Nemcsak hogy körülöttetek semmi sem a tiétek, de egész valótok és lelketek is az ő tulajdonuk.

7. §. Aztán elmennék a penteléi kőbányákba, Daszkaleion és Laurion ezüstbányáiba, a pireuszi hajóépítő műhelyekbe, a gyárakba, ahol pajzsokat és harci vérteket készítenek — a rabszolgák közé! Leereszkednék a hajótestekbe, ahol ezernyi meggörnyedt gályarab (fehér haj, tüzes vassal égetett homlok) mennydörögteti ütemesen az evezőket, és jajgat a korbácsütésektől, melyek végigszántanak hátán, ha véletlenül elájult a kimerültségtől. Elmennék a nagybirtokokra, mint amilyen Alkibiadészé Kuvaraszban, ahol az embereket a barmok mellé igába fogva szántják fel a sziklás talajt és irtják az erdőt. Felmennék az Akropoliszra, Ramuntába, Kunturába, Kavó Oszlopaihoz, ahol a rabszolgák kezükkel emelik égi magasságokba szellemetek márványkolosszusait, a Parthenónokat. És így szólnék hozzájuk:

8. §. Trákok, ázsiaiak, Afrika népei, szkíták és hellének! Szolgák és háziszolgák, elöljárók, pedagógusok, tanulók. Az asszonyház lakói, istenek és emberek szent utcalányai. Állami és magánrabszolgák. A szégyentelen filozófia azt tanítja, hogy rabszolgáknak születtetek. De sem a természet, sem az istenek nem parancsolták meg atyátok magvának, hogy annak nemzzen benneteket. A véletlen hozta így, s a megszokás teljesítette be. Azért vagytok rabszolgák ti, hogy mi szabadok lehessünk. Emeljétek fel fejeteket és tekintsetek a tavaszi égre! Elfelejtettétek színét és mélységeit. Hazátokban egyformán nevetnek a tengerpartok, egyformán csillognak a mezők, ragyog a nap. Valamikor ti is szabadok és igazságtalanok voltatok, hogy itt rabszolgákká legyetek és elnyomottakká — ti, vagy az őseitek, egyre megy. Ti vagytok a nagy lélekmérő. Érezzétek meg erőtöket, és egyesüljetek a szintúgy jogtalanságot szenvedő szabadokkal. Ha csak kalapácsaitokat, sarlóitokat, baltáitokat és vetélőiteket emelitek fel, porba omlik a legjobbak egész demokráciája. Vegyétek el javaikat, és kötelezzétek őket arra, hogy dolgozzanak, ha enni akarnak. „Mi pedig hadd henyéljünk ezután" — válaszolhatnák némelyek, akiket arra tanítottak, hogy rájamódra hason csússzanak a hatalmasok előtt, és belét tapossák ki a gyengéknek. „Nem!" — kiáltanám én. „Ők is, ti is dolgozni fogtok." „Közös munka, közös javak, közös szabadság." „Akkor hát akár el is maradhat az ilyen szabadság. Nekünk ez nem felel meg." „Nyughassatok... Ha elközeleg az az óra, az emberré válás útjára fogtok lépni, hogy — akarva, nem akarva — megmentsétek testeteket, lelketeket és szellemeteket." „S kik vezetnek rá az útra?" — kiáltoznának megint. „A szkíták!"

Egy mennydörgésszerű hang röppent fel hirtelen, akár a rakéta: „Lepergett a víz!" A teremőr volt. A bírák felugráltak, s indulatos kiáltozással és káromkodással egymást taposva valamennyien a kijárat felé tolongtak. Nem tűz ütött ki, nem is földrengés. Rohantak, tülekedtek, verekedtek egymással, hogy

ki érjen elsőnek a pénztárhoz, hogy megkapja bérét. Még maguk a teremőrök is az ajtó felé indultak ugyane célból, s magára hagyták az emelvényen Szókratészt, keserű mosollyal az ajkán. Ő pedig lelkének és orcájának mindenkori nyugalmával lelépett a szószékről, és megkérte Platónt, aki zavarodottan ott állt a közelben, hogy vezesse vissza a börtönbe: „Barátom, nem tudom, hol van, és azt sem, melyik úton kell odamenni."

Vége

KÓSZTASZ VARNALISZ

(1884—)

A modern gorog líra legnagyobb élő alakjának, Kósztasz Varnalisznak csak a híre jutott el hozzánk, műveiben nem gyonyorkodhettunk eddig. A nagyhírű költő rokonszenves. tiszteletet parancsoló művészi és emberi egyéniségét nem is lehetne sokoldalúbban megismertetni a magyar olvasókkal, mint itt kozreadott prózai írásával, *Szókratész igazi védóbeszéde* című művével.

Kósztasz Varnalisz 1884-ben szuletett a bulgáriai Pirgoszban. Tanítói oklevelet szerzett, később Athénben filológiát tanult, majd gorogországi vidéki városokban volt tanár és iskolaigazgató. Költói pályafutásának fontos állomása volt Párizs, ahová 1919-ben állami osztondíjasként érkezett. A modern francia költészet, mindenekelótt a parnasszisták korének legjobb képviselói nagy hatással voltak művészetére. Költói alkotásaiban 1919-ig egy lobogó, szenvedélyes fiatal lélek fájdalma, sokféle vágya, csalódása kap hangot. Világnézete ez idő tájt idealista Ennek a korszaknak legérettebb múve az *Elsó Ének,* vagy *Zarándok* c. monumentális poémája, amely a klasszikus, bizánci s a modern Gorogország, a gorog nép háromezeréves kuldetésének apoteózisa. Varnalisz idealizmusának egyúttal utolsó nagy költői alkotása is ez a koltemény.

A Nagy Októberi Forradalom eszméje, a szocializmus tanításai, a minden eddiginél haladottabb társadalmi rend megalkotásának kuszobonálló feladatai magukkal ragadják Varnaliszt, s ő 1919-től kezdve minden erejét, költői alkotó készsé-

gét, egész életét a szocialista forradalomnak szenteli. Világnézetében materialistává, tudományosan képzett marxistává érik, és nemcsak művészetében, hanem haladó szellemű újságok, folyóiratok hasábjain is hirdeti kommunista meggyőződését. Egymás után jelennek meg gyújtó hatású, forradalmi művei: *A tűz, mely éget,* az *Ostromlott rabszolgák,* a *Heréltek népe* és *Szókratész igazi védőbeszéde,* ez a kis remekmű, alkotó művészetének egyik gyöngyszeme.

Szókratész igazi védőbeszéde 1931-ben született, amikor a fasizmus réme már nemcsak a távolból kísértett, hanem ott dühöngött Európa és Ázsia nem egy ősi kultúrájú országában. Varnalisz a görögországi fasiszta áramlat megfékezésére állítja csatasorba a nagyszerű *Védőbeszéd*del honfitársait. Műve formailag pontos mása a platóni *Apológiá*nak. Az antik keret azonban csak ürügyet és nagyobb lehetőséget ad a költőnek ahhoz, hogy a harmincas évek politikai, társadalmi viszonyait a görög hazafi égő haragjával, a tények logikus csoportosításával, a gúny mesterien alkalmazott fegyverével, igényes művészi formában, népe és az egész haladó világ elé tárja. A *Védőbeszéd* súlyos vádirat a kapitalizmus társadalmi rendszere, annak egyre fenyegetőbben fasizálódó formája ellen. De súlyos ítélet a görög közvélemény közönye ellen is, amely még mindig tűri a zsarnokságot. Az ún. „erősebb érdekének" elvén épül fel az a társadalom, amelyet Varnalisz ostoroz... „Így vonszoljuk magunkat, gondolkozás nélkül, végzetes utunkon, egymáshoz kötözve, s bizonyosak vagyunk benne, hogy »az erősebb érdeke« a mi érdekünk is. Érdekünk, hogy meg legyünk kötözve, ahelyett, hogy szabadok lennénk; érdekünk, hogy jogtalanul bánjanak velünk, ahelyett, hogy bosszút állnánk a jogtalanságért. És ha hirtelen akadna valami vakmerő őrült, aki késsel rontana a Farkasra, hogy belét kihasítsa, mi testestül-lelkestül elébe vetnénk magunkat, hogy felfogjuk a gyilkos szúrást. S ha valamikor úgy hozná a rossz sors, hogy nem lenne Farkasunk, rögvest rohannánk, hogy másikat, még gonoszabbat találjunk, hadd faljon fel bennünket." Így ír, így lázít 1931-ben a fasizmus ellen Varnalisz, így gúnyolja honfitársait, amiért

nem kelnek fel a zsarnokság ellen. De van ennél keserűbb és félelmetesebb szava is, amikor Szókratész hangján így beszél: ...„Ily módon filozófiámmal alátámasztottam az egyenlőtlenség rendszerét, az »erősebb érdekét«. Emiatt aztán igazán nem kellett volna megölnötök. A jövendő államai jobban tudják majd, mit kell tenniök. Templomi Szószék, Iskolapad, Újság és Gumibot — testvériesen együttműködnek majd, hogy az állampolgárokat jóllakottakra és nevetséges kisemmizettekre osszák, s hogy az »osztályok harmóniája« alapján összeegyeztessék az összeegyeztethetetlent." Nyílt felhívás ez már az osztálytársadalom utolsó formájának megdöntésére.

Varnalisz kiválóan szellemes módszert választott ahhoz, hogy a legbántóbb igazságokat is vakmerően arcába vághassa népe elnyomóinak, a kizsákmányolt osztályoknak pedig megmutassa helyzetük tarthatatlanságát. Ez a módszer az anakronizmusok következetes alkalmazása. Szókratész feltűnően ismerős, modern fogalmakat, kifejezéseket használ, állandó célzásokat tesz a korabeli közállapotokra, így aztán az olvasó egy pillanatra sem feledheti, hogy — róla szól a mese.

S hadd álljon itt még az a néhány szó, amit a hazáról szólván, népének mond: „Ez a haza. A ti hazátok, bár semmi sem tiétek benne: szántóföldek és paloták, hajók és pénz, istenek és hatalom, gondolat és akarat — számotokra minden idegen! Csak keveseteknek jut annyi hely, ahol, míg éltek, meghúzhatjátok magatokat, s ahová elföldelnek, ha meghaltok — és annyi szabadság, hogy elvégezzétek szükségeteket a folyóparton, ha nincs a közelben rendőr." ... „azzal büszkélkedtek, hogy mindez a tiétek, hiszen »nemzeti« vagyon! És nem gondoltok arra, hogy mindeme javak csak kevesek kezén gyűlnek össze. A perzsák, a peloponnészosziak, thébaiak és korinthosziak csak egyszer ölnek meg benneteket, de a testvéri kezek egész életetekben szorongatják ádámcsutkátokat, és orvul meggyilkolnak minden napon. Nemcsak hogy körülöttetek semmi sem a tiétek, de egész valótok és lelketek is az ő tulajdonuk."

A *Védőbeszéd* hatása megjelenése idején hallatlan erejű volt. Félelmetes és megdöbbentő hatását mi sem bizonyítja jobban,

mint hogy 1931 óta másodszor csak a felszabadulás után jelenhetett meg Görögországban. (A Szovjetunióban már a háború előtt is megjelent, és 1945-ben újra kiadták.)

A magyar olvasóközönség bizonyára tetszéssel fogadja a nagy görög költő e kitűnő prózai írását, melyet remélhetőleg a költői művek kiadása is soron követ nemsokára. E kis kötet magyar nyelvű kiadását szerény ajándéknak szántuk a kitűnő költő, a tiszta hitű, bátor kommunista harcos hetvenötödik születésnapjára.

KOPP ÉVA

JEGYZETEK

7. lap. *Melétosz, Anütosz és Lükón* — a vádlók.

9. lap. *Prütaneion* — az elöljárók tanácskozóhelye, idegen követek és köztiszteletben álló polgárok is jártak oda étkezni.

Erechteion — Erechteusz isten temploma Athénban. Erechteuszt a görög hitrege szerint Pallasz Athéné, a szűziesség, a tudományok és művészetek istennője nevelte fel.

Obolosz — antik görög pénzegység (aprópénz).

11. lap. *Odüsszeusz* — a homéroszi hősköltemény főhőse, fülét viasszal tömte be, hogy meg ne hallja a szirének (halálistennők) énekét.

Plutón — az alvilág bíráinak egyike.

12. lap. *Teiresziasz* — híres thébai jós. Egyszer meztelenül pillantotta meg Pallasz Athénét, ezért az istennő vaksággal büntette.

13. lap. *Xanthippé* — Szókratész házsártos felesége.

Niokasztrón — régi neve Pülosz. Az ókorban nagy tengeri csata színhelye.

14. lap. *Mina* — antik görög pénz.

Polükratész — a bírósági írnok neve. Nem tévesztendő össze a híres szamoszi zsarnokkal.

Naupaktosz — görög város, mai neve Lepanto. Athén bukásakor az aigoszpotamoszi ütközetben a lokrisziak kezébe került.

. . harminc ezüstpénzért . . . — anakronizmus. Szokratész elítéltetésénél közel félévezreddel későbbi bibliai eseményre utal ugyan a költő, de korának vezető politikusaira, a görög nép árulóira céloz.

15. lap. *Képhisszosz* — attikai folyó.

. . . a hím-Aphrodité misztériumainak . . . — Szókratész, illetve Varnalisz itt, mint fentebb is, a „jóféle" kifejezéssel Melétosz, vagyis a burzsoá osztálybíróság egyes képviselőinek züllött életmódjára, beteges hajlamaira céloz.

a Harminc Zsarnok — i. e. 405-ben az aigoszpotamoszi vereség után Athénban került uralomra.

16. lap. . . . *kolostorba vonul . . .* — varnaliszi anakronizmus.

20. lap. *Kritiász, Theramenész* — a Harminc Zsarnok uralma idején kiemelkedő szerepük volt.

Nemeszisz — a végzet megszemélyesítője a görög mitológiában.

Kothornosz — lovasok, vadászok, de főként színészek viselete, lábbeli, mely elfedte az alsó lábszárat és magasította az alakot.

21. lap. *daimón* — földöntúli hatalommal bíró szellemlény.

Bertold — Vita di Bertoldo címen a *Salamon és Markalf* című népkönyvnek szabad olasz átdolgozása, Görögországban igen népszerű olvasmány. Témája: a furfangos paraszt legyőzi a bölcs királyt.

Szkülla és Kharübdisz — sziklazátonyok az óceánban, melyek a mitológiai hit szerint szétmorzsolták az arra haladó hajóst.

22. lap. *Gnathón* — eredeti jelentése: állkapocs. Varnalisznál az egyszerű ember megszemélyesítése.

Szofisták — az i. e. ötödik század második felének bölcselői a görög városokban, főleg Athénban. A bölcselkedés mindenhatóságának, az érvelés hatalmának hirdetői és hivatásos oktatói, nevük később az álokoskodás, a hazug következtetés, a szándékos megtévesztés jelképe lett.

Alkibiadész — Szókratész tanítványa szépségéről híres athéni politikus.

23. lap. *Szavasziosz, Kotitó, Aphroditosz* — keleti istenségek, a bujálkodás megszemélyesítői.

...dandys nadrágocskákat viseltek... — újabb anakronizmus, Varnalisz a piperkőcök, beteges hajlamúak nőies öltözködésére céloz.

24. lap. *Kérükszok, Eumolpiszok* — papi rendek.

26. lap. *Peiszisztratosz* — híres athéni zsarnok, i. e. 560—527 uralkodott.

Külón — athéni államférfi, i. e. 460-ban kezébe akarta kaparintani a hatalmat.

Ariszteidész — neves athéni államférfi, konzervatív politikus, Themisztoklész ellenfele.

Tatój — Athén környéki település, helyén ma a Királyi Palota s a repülőtér áll.

Pireusz — Athén hatalmas kikötője, maga is nagyváros.

27. lap. *Pólosz* — szofista, Gorgiasz tanítványa, az „erősebb érdeké"-ről szóló tan hírdetője.

28. lap. *Szolón* — neves athéni államférfi, híres alkotmánya i. e. 594-ből származik.

Milón — nagy testi erejéről és hatalmas étvágyáról híres ókori atléta.

Héraklész — erejéről és bátorságáról híres félisten, Zeusz és Alkméné fia.

Prométheusz — szó szerint „előrelátó". Iapetosz titán fia, ellopta a halandók számára az isteni tüzet, ezért büntetésből sziklához láncolták, és keselyűk tépték a máját.

Leónidasz — spártai király, i. e. 480-ban maroknyi csapatával feltartóztatta a tízezer főnyi perzsa sereget, majd katonáival együtt hősi halált halt a thermopülai szorosban.

Künegeirosz — marathoni hős, inkább levágatta egyik karját, mintsem elengedje a menekülő perzsák egyik hajóját.

32. lap. *Prótagorasz* — a leghíresebb szofista, Platón egyik dialógusának is ez a címe.

Periklész — a legnagyobb athéni államférfi. Nevéhez fűződik Athén aranykora, a tudományok és művészetek virágzása.

Kritón — Szókratész tanítványa. Platón egyik dialógusának címadója.

Kalliasz — előkelő athéni nemes, Szolón barátja.

Gudi — síkság Athén közelében — ma katonai gyakorlótér.

33. lap. *Aszpaszia* — szépségéről és műveltségéről híres hetaira, Periklész barátnője.

Theodoté — szellemességéről közismert athéni hetaira.

Khariszok — a báj és kellem istennői.

34. lap. *Léthé* — folyó az alvilágban, a vize feledést hoz.

Szatürosz — kecskelábú mitológiai lények, Pánnak, az erdő istenének szolgái.

Hekatomba — száz ökörből álló áldozat.

38. lap. *... egyetlen farkas, a gubbiói ..,* — a legenda szerint a gubbiói farkast Assisi Szent Ferenc szelídítette meg.

39. lap. *Pentelé* — márványbányáiról híres hegy Attikában.

Aiszoposz — az i. e. VI század legendás meseköltője, a meseköltészet megalapítója. Állítólag rabszolga volt. A latin Phaedrus és később La Fontaine is belőle merített.

Mina — régi görög pénznem, értéke kb. 100 ókori drahma. A drahma ma is használatos Görögországban, értéke kb. másfél forint.

Megfizettek a szlávok, hogy kiszedjem ... — Varnalisz arra céloz, hogy a burzsoá hatóságok minden, a rendszerrel elégedetlen hazafit azzal gyanúsítanak, hogy bolsevik ügynök.

40. lap. *... a Hajó kormányrúdját ..* — az antik irodalomban a Hajó gyakran az állam jelképe.

41. lap. *Olümpia* — Zeusz szülőhelye Elisz tartományban. Az istenek atyja tiszteletére itt épült az antik világ legnagyobb szentélye, itt tartották az olimpiai játékokat is.

42. lap. *a peloponnészoszi háború* — Athén és Spárta között folyt, i. e. 431—404 között.

Püthia — Delphoiban Apollón isten jóshelyének papnője.

Olümposz — hegy Görögországban, Makedónia és Thesszália határán — az istenek lakhelye.

Arisztophanész — nagy ókori vígjátékíró, Szókratész és Periklész kortársa, a *Felhők* írója.

43. lap. *Nereidák és Tritónok* — tengeri istenségek; Néreusz leányai és tengeri istenek.

Itóni kapuk — Athéné Itónia istennő szentélyéről elnevezett kapuk.

Phaléron — Athén régi kikötője.

45. lap. *A Föld Köldöke* — így nevezték Delphoit, ahová a világ minden tájáról jöttek zarándokok, Apollón jóshelyéhez.

Püthagorasz, Empedoklész, Anaxagorasz — nagy filozófusok, az ókori materialisták iskolájához tartoztak.

Szophoklész és Euripidész — Aiszkhülosz mellett az antik irodalom legnagyobb drámaírói.

46. lap. *Loxiasz* — Apollón mellékneve, főleg Pindarosz és Aiszkhülosz használja.

48. lap. *Megara* — kisváros, Athéntől tizenkét kilométernyire.

49. lap. *Erinnüszök* — a lelkiismeretfurdalás, a bosszúállás istennői.

50. lap. *...ránk küldenék-e majd Kr. e. 430-ban a pestist...* — gúnyos célzás a későbbi pusztító pestisjárványra.

Kleiniasz fia — Alkibiadész.

a szicíliai szerencsétlenség — célzás Alkibiadész szerencsétlen kimenetelű szicíliai hadjáratára.

...az arginuszai hadvezérek... — Arginuszai: három kis sziget a leszboszi Mütiléné mellett. A peloponnészoszi háború egyik nagy tengeri csatájának színhelye i. e. 406-ban. A csata győztes athéni hadvezéreit halálra ítélték. A vád az volt ellenük, hogy nem tettek eleget hazafias kötelességüknek, mivel nem gyűjtötték össze a csatában elesett harcosok holttetemét.

51. lap. *Bagoly.* — Pallasz Athéné istennő szent madara, a tudás jelképe.

Mómosz — a gúny istene.

52. lap. *Aphrodité Pandémosz félreeső szentélyei* — ókori bordélyházak.

56. lap. *Zénon* — ókori filozófus, élt. i. e. 490—430-ig, Pármenidész tanítványa. Tanításai szerint minden mozgás csak látszat. Nearkhosz, eleai zsarnok nem értett egyet elveivel és büntetésből elevenen mozsárban törette meg.

Hüpereidész — neves szónok, élt. i. e. 390—322-ig, az ún. tíz attikai szónok egyike. Antipatrosz, Nagy Sándor hadvezére végeztette ki válogatott kínzások között.

Kitharión — hegy Attika és Boiótia határán.

Kavó Oszlopai — a Szunion-fokot nevezték így, Attika délkeleti részén.

Kuntura — falu Boiótiában.

Kuluri — Szalamisz mai neve.

57. lap. *Szküthia* — hatalmas barbár birodalom a mai Szovjetunió területén.

Kimmériai Boszporosz — megkülönböztetésül a thrákiai Boszporosztól, így nevezték az ókorban azt a keskeny szorost, amely a Fekete-tengert az Azovi-tengerrel köti össze. Mai neve Kercs.

Héraklész Oszlopai — a mai Gibraltár-szoros. A mítosz szerint Héraklész kalandjai során ide is eljutott, és két hatalmas oszlopot emelt.

Daszkaleion — Laurion kis kikötője.

Laurion — ezüstbányáiról híres vidék Attikában.

Kuvarasz — falu Attikában.

Parthenón — Athéné Parthenosz (a Szűz Athéné) istennő monumentális szentélye az Akropoliszon.

A kiadasert felel az Európa Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Kis Ferencne
A kötésterv Bródy-Maróti Dóra munkája
Muszaki vezető· Siklós Béla
Készült 6600 példányban, 3,7 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601 54 sz. szabvány szerint — 1866
Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — 3961
Felelos vezető· Lengyel Lajos igazgató